

Tendens till personlighet. Adornos anmärkningar för samtiden

Erik Hansson

SAMMANDRAG: I ett fram till nyligen opublicerat förord till *The Authoritarian Personality* förklarar Theodor W. Adorno postumt att den sanna vetenskapliga förklaringen till fördomars natur vore att ta reda på hur objektiva ekonomiska lagar förmedlas genom individens omedvetna sammansättning i ideologins domän. I sin artikel utarbetar Erik Hansson en samhällsteori som avser att följa denna uppmaning. I Adornos och freudomarxismens efterföljd tar teorin fasta på Marx politisk-ekonomiska teori och Freuds subjektsteori för att bättre kunna erhålla förklaringar till samtida rasistiska och auktoritära fördomars natur. Teorin kompletterar Adornos standardiseringsteori med en teori om kapitalismens simultana tendens till differentiering jämte iakttagelsen om världsekonomin produktivitetens minskning. Genom Slavoj Žižeks lacanianska läsning av subjektets psyke – som liknar Adornos men har en terminologi mer i samklang med samtida teoribildningar – erbjuder texten framtida studier inspirerade av *The Authoritarian Personality* ett begrepp om ”Njutning” som förankrar individnivån med samhällsnivån. Likväl kvarstår problemet att studera den tidsrumsliga variationen för de konkreta betingelserna för aktiverandet av tendensen till auktoritära personligheter.

NYCKELORD: kritisk teori; freudomarxism; psykoanalys; ideologi; identitet; fördomar; auktoritära attityder; fascism.

PUBLICERINGSHISTORIK: Originalpublicering.

ERIK HANSSON är kulturgeograf och postdoktor vid Uppsala universitet.

E-POSTADRESS: erik.hansson@kultgeog.uu.se

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:

Hansson, Erik (2023) ”Tendens till personlighet. Adornos anmärkningar för samtiden”, i *Den auktoritära personligheten. Det vita fältet IV*, specialnummer av *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys*, nr 16, s. 263–306. <https://doi.org/10.13068/2000-6217.16.7>

© Författaren/Arkiv förlag & tidskrift 2023 (publicerad 23 november 2023)

Artikeln distribueras enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar, som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys är en sakkunniggranskad vetenskaplig tidskrift för samhällsvetenskap och historia. Samtliga artiklar publiceras fritt tillgängliga på:

www.tidskriftenarkiv.se

Beständig länk: <https://doi.org/10.13068/2000-6217>

Den här artikeln finns tillgänglig i följande format:

PDF: via beständig länk, <https://doi.org/10.13068/2000-6217.16.7>

TRYCK: ingår i bokutgåva av numret, ISBN: 978 91 7924 384 5

Grafisk utformning och sidnumrering är identisk i pdf och tryck.

Samtliga artiklar i nr 16 (2023), *Den auktoritära personligheten. Det vita fältet IV*, nås via beständig länk, <https://doi.org/10.13068/2000-6217.16>

REDAKTION FÖR NUMRET:

Mats Deland, Paul Fuehrer, Erik Hansson & Anders Ramsay

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys

ISSN: 2000-6217 (för elektronisk resurs)

ISSN: 2000-6225 (för tryckta nummer)

ges ut av

Stiftelsen Arkiv för främjande och spridning
av samhällsvetenskaplig och historisk forskning

genom

Arkiv förlag & tidskrift

Box 1559

SE-221 01 Lund

BESÖK: Stora Gråbrödersgatan 17 a

TELEFON: 046-13 39 20

ARKIV FÖRLAG: arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu

TIDSKRIFTEN ARKIV: red@tidskriftenarkiv.se · www.tidskriftenarkiv.se

ANSVARIG UTGIVARE & CHEFREDAKTÖR: Sven Hort

ADMINISTRATIV REDAKTÖR: David Lindberg

REDAKTÖRER: Majsa Allelin, Per Dannefjord, Lisa Kings,

Zhanna Kravchenko, Anna-Maria Sarstrand Marekovic

Tendens till personlighet. Adornos anmärkningar för samtiden

ERIK HANSSON

I förlaget Versos nyutgåva av *The Authoritarian Personality* från 2019 (boken gavs ursprungligen ut 1950) finns ett förord av Theodor W. Adorno som skrevs för, men aldrig ingick i, originalupplagan. ”Remarks on *The Authoritarian Personality*” var ursprungligen tänkt som studiens avslutningskapitel, och delar av texten finns med i bokens (betydligt kortare) slutkapitel.¹ Det är en lång anmärkning i vilken Adorno presenterar sin filosofisk-teoretiska uppfattning om forskningsprojektet och dess resultat. Även om denna ståndpunkt också framträder i hans egenförfattade kapitel ”Typer och syndrom”,² är den här mera rättfram. Eftersom ”Remarks” skrevs så pass tidigt och inte genomgick den redigeringsprocess som sammanställde *The Authoritarian Personality* till en enhetlig text, är detta bidrag av Adorno mer uttryckligt marxistiskt än de som kom att ingå i slutprodukten.³

Adorno talar här klarspråk om vad han anser att studien fattas för att den ska kunna *verkligt* förklara minoritetsfientliga fördomar: ”Det mest angelägna ämnet i samtida forskning om minoritetsfientliga fördomar anser vi vara analysen av de objektiva samhällskrafter som framkallar fördomar.”⁴ Det är i linje med vad han och Max Horkheimer framför i *Upplysningens dialektik*, vars första tryckta utgåva verkar sammanfalla

1. Ziege 2019, s. 9.

2. Adorno i denna volym.

3. Ziege 2019, s. 11.

4. Adorno 2019a, s. xlii.

med skrivandet av "Remarks" (1947).⁵ Den bokens huvudbudskap är att mänsklighetens historiska utveckling genom att vinna herravälde över naturen hade sitt pris i att herraväldet *i sig* till slut övermannar människans egen natur. Det innebär att upplysningsidealet om frihet och förnuft slår över till sin egen motsats. I monopolkapitalismens tidevarv har socialt tvång vunnit överhanden och individen reduceras till en kugge i kapitalismens maskineri: "individen har blivit ett produktionshinder".⁶ Med Freuds psykiska treenighet i åtanke fungerar fascismen och nazismen som ett symptom på att individen har förlorat sitt "jag" på bekostnad av en ohelig allians mellan "överjaget" (sociala repressioner) och "detet" (de bortträngda drifterna): "Det antisemitiska förhållningssättet utlöses i situationer där förblindade människor som berövats sin subjektivitet släpps lösa som subjekt."⁷ Med *The Authoritarian Personality* hade denna tes stärkts, eftersom studien hade upptäckt att "kopplingen av egenskaper som kan kallas för individuationsmisslyckande" kunde "tillhandahålla den ultimata definitionen av det 'höga' syndromet".⁸

Likväl kunde studien inte förklara den *samhälleliga* aspekten bakom den auktoritära personligheten. Detta var i sin ordning, eftersom Adorno var övertygad om att psykologiserande sociologi och sociologiserande psykologi – som han ansåg att freudomarxisterna Wilhelm Reich och Erich Fromm bedrev – var dömd att misslyckas. Den analytiska skiljelinjen mellan det sociala (samhället) och det psykiska (individen) måste upprätthållas, annars "plattas den psykologiska insikten ut, särskilt distinktionen mellan medvetet och omedvetet", och samtidigt "förfalskas samhällets drivkrafter till att bli psykologiska krafter, närmare bestämt den ytliga jagpsykologins krafter".⁹ Följaktligen hade Berkeleystudien

5. Ziege 2019, s. 8, not 7. Huvuddelarna av *Upplysningens dialektik* fanns som stencilupplaga 1944 men färdigställdes och gavs ut på tyska 1947.

6. Horkheimer & Adorno 2012, s. 221, övers. Lars Bjurman och Carl-Henning Wijkmark.

7. Horkheimer & Adorno 2012, s. 190.

8. Adorno 2019a, s. lxiii.

9. Adorno 1975, s. 112. Övers. av Margareta Eklöf hämtad från Žižek 1996, s. 40. Jagpsykologin utvecklades av bl.a. Anna Freud (Sigmunds dotter) och Heinz Hartmann som en revidering av psykoanalysen vilken fick stort genomslag och intog en dominerande ställning i framför allt Nordamerika under 1940–60-talet. Till skillnad från Sigmund Freud, objektrelationsteoretikerna och lacanianerna framhäver denna psykoanalytiska skola jagets möjligheter att kontrollera sina drifter och avfärdar teorin om dödsdriften.

visat att individualpsykologin inte kunde redogöra för ”den sanna vetenskapliga förklaringen till samtida fördomars natur”.¹⁰ Att erhålla denna kräver nämligen att ”ta reda på hur objektiva ekonomiska lagar fungerar genom individen, inte så mycket genom hans ekonomiska ’motivationer’ som genom hans omedvetna sammansättning”.¹¹ Även om Adornos tänkande skiljer sig från freudomarxisternas, delar de övertygelsen att fascismens libidinösa lockelser är ett resultat av det kapitalistiska samhällssystemets funktionssätt. För marxister kan arbetares stöd för fascismen inte förstås som ekonomiskt rationellt eftersom fascismen försvarar kapitalistiska förhållanden och sociala hierarkier.

Freudomarxisterna nyanserade den ortodoxa marxistiska förståelsen av ideologi som ett ”falskt medvetande” (vilken används av den härskande klassen för att dupera de undertryckta) till att i stället vara lokaliserat i individens omedvetna. Därför skulle den fascistiska potentialen bero på den enskildes uppväxt och (auktoritära) uppfostran. Detta är också den drivande tesen i *The Authoritarian Personality*. Men för hegelianen Adorno var det viktigt att trycka på hur samhället som helhet – dess lagar, värderingar och tvång – förmedlades genom den enskildes erfarenheter och tänkande, och därför fungerade som en tvingande kraft i sin egen rätt utöver uppfostran och egenheter. Följaktligen håller han fast vid Marx ideologibegrepp när han argumenterar för att det inte är i den enskildes uppväxtförhållanden och primärrelationer vi finner den slutgiltiga förklaringen till individens fallenhet för fascism: ”Det är i ideologins domän som omedvetna psykologiska processer verkar transformera objektiva och därför dunkla, ’omedvetna’ ekonomiska lagar till individuella beteendemönster.”¹²

Denna rekommendation för vidare forskning om fördomars natur är i högsta grad relevant att ta på allvar och försöka utveckla för vår egen, ”nyfascistiska” samtid. ”Remarks” är i jämförelse med Adornos övriga textproduktion ovanligt tydlig med att kondensera hans olika ståndpunkter gällande hur potentialen för fascism är rotad i den enskildes själsliv som det moderna samhällets funktionssätt. Syftet med min artikel

10. Adorno 2019a, s. liii.

11. Adorno 2019a, s. liii.

12. Adorno 2019a, s. liii.

är därför att följa Adornos råd och utifrån den ovan citerade nyckelmeningen presentera en samhällsteori för att ta reda på hur objektiva ekonomiska lagar fungerar genom individens omedvetna sammansättning, förmedlade genom ideologins domän. I Adornos följd tar denna teori fasta på Marx politisk-ekonomiska teori och Freuds subjektsteori för att bättre kunna erhålla denna ”sanna vetenskapliga” förklaring till *samtida* rasistiska och auktoritära fördomars natur. Teorin utgår från vår samtids (tidigt 2020-tal) historiska erfarenheter, varför jag avser revidera och uppdatera Adornos egen teoretiska ståndpunkt i ”Remarks” och annorstädes. Framför allt avhandlas ett problemkomplex gällande hans presentation av subjektet (individens ”omedvetna sammansättning”), historisk utveckling (”objektiva ekonomiska lagar”) och relationen dem emellan. Man skulle kunna kalla det för problemet med tidsrumslig variation.

Den ”Adornska problemformuleringen” innehåller åtminstone tre skalnivåer av abstraktion: individnivån, ideologinivån och den internationella ekonomins nivå. Artikelns struktur utgår från dessa nivåer, och låter Adornos ”Remarks” föra en dialog med i min mening relevanta teorier för vardera nivå. Först börjar vi emellertid med en sammanfattning av Adornos ståndpunkt så som den ska bemötas i min text.

Adornos ståndpunkt

I det sista delkapitlet av Adornos och Horkheimers *Upplysningens dialektik*, som delvis skrevs tillsammans med Leo Löwenthal, påstår författarna att det inte längre finns några antisemiter, eftersom den faktiska subjektiva övertygelsen redan var bortrationaliserad: ”Idag är av detta tänkande bara stereotyperna kvar.”¹³ En autentisk rasist kunde bara existera med det individsubjekt som växte fram med borgerligheten själv. Detta subjekt passade som hand i handske med den psykoanalytiska vetenskap som utvecklades som svar på samma subjekts framträdande. Det etablerade (den tillfälliga?) möjligheten till människans frigörelse i en situation av ”det någorlunda fria samspel subjekten emellan som kallades

13. Horkheimer & Adorno 2012, s. 220.

marknadsekonomi”.¹⁴ Det är fragmenteringen av både subjekt och marknader som möjliggör den så kallade auktoritära personligheten:

Med individen försvann [...] inte dess psykologiska determinanter, som i alla tider har varit ett oriktigt samhälles agenturer inom människan. Men i maktapparatusens planritning hamnar nu var karaktärstyp på rätt plats. Deras verknings- och friktionskoefficienter kalkyleras exakt. Åsiktspaketet fungerar som kuggjul. Allt det tvångsbronade, ofria och irrationella i den forna psykologiska mekanismen passar precis till kuggarna. Det reaktionära paket i vilket antisemitismen ingår är som måttbeställt för det nya destruktiv-konventionella syndromet.

[...] Som jag och överjag fungerar idoler och expertpaneler, och de massor som på så vis befriats från allt, inklusive illusionen om en egen personlighet, anpassar sig med betydligt mindre friktioner efter de utelade modellerna och direktiven än någonsin instinkterna efter den inre censuren. Medan liberalismen fordrade individuation av en del av befolkningen som ett led i samhällstotalitetens anpassning till den tekniska nivån, så kräver idag den ekonomiska apparatusens funktion en styrning av massorna som inte försvåras av individuation.¹⁵

Detta resonemang finns också i ”Remarks”, när vi bygger ut det citat därifrån som jag redan återgett inledningen av:

Kopplingen av egenskaper som kan kallas för individuationsmisslyckande kan mycket väl tillhandahålla den ultimata definitionen av det ”höga” syndromet. Detta tyder på en historisk tendens som inte påverkar individualpsykologin så mycket som psykologins *locus* som sådan. Det är individualitetens förfall till följd av den fria konkurrensens och marknadsekonomins nedgång. Om individen, i bemärkelsen av en jämvikt mellan jag, överjag och det, inte längre kan betraktas som den karaktäristiska formen för dagens mänskliga varelser, kan psykologi komma att bli något förlegat eftersom individuella handlingar inte längre kan bli förklarade på ett adekvat sätt i termer av individens egna psykologiska hushåll. Det är ingen tillfällighet att Freuds teori skapades under den senare halvan av 1800-talet, när individualitet var på sin höjd som en social kategori. Det är inte heller någon tillfällighet att de klassiska överföringsneuroserna, på vilka Freud utvecklade sin teori, verkar dö ut och gradvis ersättas av narcissistiska konflikter, vars behandlingar har inspirerat de revisionistiska skolorna. Om individen inte längre kan upprätthålla sig själv genom att hävda sin självständighet och styrka, om han bara kan lyckas genom att ge upp sig själv till kollektiva

14. Horkheimer & Adorno 2012, s. 222.

15. Horkheimer & Adorno 2012, s. 225, 222–223.

krafter, då är det klassiska psykoanalytiska samspelet mellan jaget, överjaget och detet allvarligt drabbat, och då stämmer inte längre den gamla definitionen av realitetsprincipen genom kristallisationen av ett starkt jag.¹⁶

I dessa citat skönjs Adornos huvudsakliga teoretiska influenser vid sidan av Hegel, Marx och Freud: Max Webers teori om modernitetens rationalisering som en avförtrollning av världen, György Lukács dito om kapitalismens reifikation (förtینگligande) av människors medvetande och Walter Benjamins framstegskritiska historiefilosofi.¹⁷ Genom rationaliserande standardisering förtینگligas människorna och deras omvärld. Därför innebär modernitetens framsteg en rörelse mot sin egen antites: barbariet. *The Authoritarian Personality* presenterar idealtypiska fascistiska karaktärer som dras till underordning respektive överordning eller förstörelselusta. Dessa karaktärer hyser inte bara likheter med den freudomarxistiska idén om sadomasochism som auktoritarismens driftsmässiga grund, utan karaktäriseringen följer också upplysningsdialektikens idé om det ”destruktiv-konventionella syndromet”.¹⁸ Antingen slår människor bakut i sin destruktionslust eller underkastar sig systemets destruktionskraft: de förnekar eller accepterar förlusten av ”illusionen om en egen personlighet”.¹⁹

I ”Remarks” förtydligar Adorno hur denna utveckling hänger samman med kapitalismens totaliserande kraft. Att människor är underordnade kapitalismens förtینگligande innebär att deras handlingar förmedlar det kapitalistiska systemet självt. Emellertid är kapitalismen ”en självmotsägande totalitet” som måste ”upprätthålla sig själv genom egenintresset hos dem som den omfattar samtidigt som den ständigt och oupphörligt hämmar och äventyrar detta egenintresse”.²⁰ Följaktligen är kapitalismen såväl ”rationell” som ”irrationell” utifrån sina egna kriterier. Fascistsympatiserande arbetares privatekonomiska irrationalitet är just en spegling av kapitalismens egna självmotsägande dimensioner:

16. Adorno 2019a, s. lxiii–lxiv.

17. Weber 1991; Lukács 1968; Benjamin 2014.

18. Horkheimer & Adorno 2012, s. 225.

19. Horkheimer & Adorno 2012, s. 223.

20. Adorno 2019a, s. lv.

I själva verket kan den ekonomiska strukturen i sin helhet till och med förblinda individen för hans eget ekonomiska motiv liksom för insikten om handlingar vilka går emot hans ekonomiska egenintresse. Individualpsykologi är i stor utsträckning en instans genom vilken ekonomiska lagar blir verksamma i individens attityder och beteenden utan hans egen vetenskap.

[...] Blindhet inför objektiva lagar och, i slutändan, bortträngning av insikter [är] i sig själva resultat av det ekonomiska systemet. Människor är oundvikligen lika irrationella som den värld de lever i. Sälunda är psykologi – det vill säga sfären för irrationell bestämning av attityder och beteenden – inte så mycket i opposition mot ekonomisk kausalitet som det är resultatet av ekonomisk irrationalitet, vilket i sig självt är en inneboende beståndsdel av den socioekonomiska totalitet i vilken vi lever.²¹

Det föreligger alltså en underskattad möjlighet att se individuell ekonomisk irrationalitet som en *sambälleg* ekonomisk rationalitet. Det innebär en omkastning av sambandet mellan psykologiska orsaker och (privat)ekonomiskt irrationella handlingar, till ekonomisk irrationalitet som orsaken till (privat)psykologiska handlingar. De irrationella eller ”patologiska” handlingarna och subjekten produceras som en ”rationell” funktion – som ”en inneboende beståndsdel av den socioekonomiska totaliteten”. Visserligen postulerar Adorno inte ”en förbestämd harmoni mellan den totala ekonomiska processen och individualpsykologi” – däremot att individuella handlingar i strid med det ekonomiska egenintresset faktiskt speglar ”tendenser orsakade av den ekonomiska processen som helhet”. Detta eftersom ”det uppenbara brottet mellan de två sfärerna, synligt genom ekonomiskt irrationellt beteende, beror på de ekonomiska förhållanden som nekar självförverkligande för otaliga individer”.²² Bokens bidrag till ”den sanna vetenskapliga förklaringen” är dess empiriska upptäckt att:

begreppet grupp solidaritet, eller, som en man med höga resultat uttryckte det, lojalitet, spelar en oerhört viktig roll i det övergripande personlighetsmönstret hos fördomsfulla människor. [...] Genom att individen underordnar sina egna uppenbara ekonomiska intressen till förmån för intressena hos gruppen han identifierar sig med, gynnar lojaliteten klassintressen som är mycket mer avgörande för de objektiva ekonomiska lagarnas funktionalitet än individens

21. Adorno 2019a, s. li, lii.

22. Adorno 2019a, s. lii.

partikulära intressen. Samtidigt hjälper den här identifikationen att rationalisera individens frustration i den mån han skapar sig en bild av fördelen med att tillhöra den grupp som han uppfattar sig själv som medlem av.²³

De förtingligade människorna följer alltså, enligt detta resonemang, sina rollbestämningar å den kapitalistiska showens vägnar, vilket verkar kräva gruppidentifikation och förmedlas genom "ideologins domän". Det är just för denna förmedlingsprocess Adorno efterlyser mer forskning.

Det stora problemet med denna förklaring är såklart vad som händer med individens, eller subjektets, egen frihet. Till skillnad från strukturalistiska, poststrukturalistiska och postmoderna teorier som möter anklagelsen med att ointetgöra möjligheten till fri vilja, är Adornos position knepigare därför att han förklarar denna frånvaro av autonomi som en *historisk process*. I såväl "Remarks" som i hans andra texter på ämnet är upplysningsdialektiken en pågående rörelse mot nollpunkten – den totala ofriheten. Därför kan, eller åtminstone *kunde*, det finnas ett utrymme för fri vilja och moralisk autonomi där förtingligandets fortskridande ännu inte vunnit överhanden. Som framkommer i citaten ser Adorno denna autonomi som ett historiskt resultat, som verkar ha uppstått i Västeuropa och Nordamerika under 1800-talet. Om denna föreställning tas på orden finner vi onekligen ett eurocentriskt inslag här, eftersom den sanna individen i så fall bara kunde härröra från den västeuropeiska kulturen. I *The Authoritarian Personality* existerar också fortfarande autonoma människor i USA på 1940-talet bland dem som studien betecknar som *low scorers*. Men enligt Adorno var dessa människor en långsamt utdöende art. Frågan blir då hur många som kan finnas kvar över 70 år efter att boken kom ut, med tanke på kapitalismens globala framåtskridande. Adornos formuleringar öppnar för frågan om *när* upplysningsdialektiken är fullbordad, och *var* fullbordandet i så fall först inträffar.

23. Adorno 2019a, s. liii.

Objektiva ekonomiska lagar

När man läser ”Remarks” och andra närliggande texter av Adorno kan man välja att läsa hans analyser som antingen uteslutande gällande hans egen samtid eller också som en prognos för framtiden. I den här texten behandlar jag (vad jag väljer att kalla) hans upplysningsdialektik just som en analys av utvecklingen framåt i tiden – en ”prognos” för hur standardiseringen av verkligheten skulle fortskrida genom ”objektiva ekonomiska lagar”. En sådan prognos kan sammanfattas som tre teser: 1) den kapitalistiska samhällsutvecklingen intensifierar oundvikligen fascismens potentialitet; 2) under kapitalismen blir alla människor sakta men säkert mera standardiserade; 3) marknadsekonomin bortrationaliseras.

Vid första anblick från samtidens hyperindividualistiska, ”marknadsfundamentalistiska” och fascistvänliga horisont framstår en sådan prognos som direkt felaktig. Den första tesen, som i *Upplysningens dialektik* även inbegriper det framväxande välfärdsstatsarrangemanget, framstår som motsägande, givet det avbrott av fascismens normalisering som andra världskrigets slut innebar fram till vår samtid.²⁴ Andra tesen framstår också som kontraintuitiv i avseendet att det ju är *nu*, i *vår samtid*, som individualismen antas vara som starkast. Även tredje tesen verkar tvivelaktig, med tanke på nyliberalismens framgångsrika korståg mot alla samhällsinstitutioner och sociala relationer. Likväl kan vi inte heller ignorera det stora antalet kusliga passager i *Upplysningens dialektik* där det framstår som att det är vår samtid som beskrivs snarare än 1900-talets mitt: industrialiserandet av kulturupplevelser, bolagiseringen av politiken, hur en kunskapssyn som bara kan acceptera mätbara fakta främjar konspirationsteorier, homogeniseringen av alla platsupplevelser, sökandet efter pseudovetenskaper och hälsomedel (inklusive yoga) för att förnimma holistisk harmoni etcetera.²⁵ Därför måste vi fråga oss vad i analysen som är klärvoajans respektive kverulans.

Enligt min uppfattning blir denna analys bäst brukbar för vår samtid som identifikationen av en *inneboende tendens* i det kapitalistiska systemet.

24. Här har vi totalitetstänkandet i åtanke, så att socialdemokratin och realsocialismens inverkan förstås som en del av denna totalitet.

25. Horkheimer & Adorno 2012, s. 215, 217, 223–224.

Denna tendens, ”standardiseringstendensen”, är konjunkturkänslig och villkoras av historisk-geografiska omständigheter. Den står också i ömsesidigt förhållande med andra tendenser, processer och relationer. Det måste finnas fler ekonomiska lagbundenheter under kapitalismen som fungerar genom individens omedvetna sammansättning än enkom det slags lag som leder till standardisering av människorna.

Tendensen till differentiering

Här återgår vi till Marx. Hos honom är ekonomiers funktionssätt resultatet av historisk utveckling. Genom sina inre och yttre motsättningar drivs ekonomierna till att förändras, inklusive sina lagbundenheter. Kapitalismen är ett historiskt resultat. Att förstå dess lagbundenheter innebär oundvikligen att man måste historieteoretisera kapitalismen.

Den klassiska historiematerialistiska dialektiken förutspår att kapitalismens inneboende kontradiktioner slutligen ska slå över till proletarietets världsrevolution och kontradiktionernas upplösning. Adorno å sin sida såg denna dialektiska utveckling i negativ bemärkelse: rörelsen pekar mot att kontradiktionerna slår över till världens totala förtingligande. Båda dessa positioner framställer den historiska utvecklingen som en monokausal rörelse mot en slutpunkt där kapitalets logik underordnar och likriktar alla sociala relationer till utbytbarhet på ett abstrakt jordklot där ingen verklig sociokulturell variation längre existerar. I *Kommunistiska manifestet* är detta förutsättningen för den internationella arbetarklassens gemensamma uppslutning: nationsskillnader skulle upphöra därför att hela världens gemensamma ekonomiska system skapar en global nation av arbetare som identifierar sig med varandra (mot sin gemensamma fiende i kapitalet). I *Upplysningens dialektik* framstår det i stället som att denna successiva utplåning av skillnader – om den inte motstås – leder till total mänsklig och själslig underkastelse.

Den gemensamma nämnaren mellan dessa perspektivs förståelse av relationen mellan historisk och ekonomisk utveckling är hur kapitalismen har en dominerande lagbundenhet av att varufiera, det vill säga förvandla alla mänskliga värden till abstrakta bytesvärden – varor som kan bytas mot sina ekvivalenter på en marknad. Problemet med att se denna tendens som suverän är att den inte kan förklara behovet av att

upprätthålla *skillnad* mellan värden så att de kan fortsätta bytas – ekvivalenternas respektive innehåll måste i någon mening vara icke-ekvivalenta med varandra. På samma sätt har vi sett en utveckling av kapitalismens historia där geografisk, politisk och kulturell variation lika mycket verkar stärkas som motarbetas av kapitalet självt.

Från tidigt 1900-tal har olika marxister kritiserat den monokausala förståelsen av historisk utveckling som alldeles för ensidig (och inte så lite eurocentrisk).²⁶ Självklart hänvisar de till Marx själv för att styrka sina invändningar. En passande passage där man kan läsa in att ekonomiteori och historieteori sammanfaller, och där man kan läsa in möjligheten till en annan historiesyn, är hans beskrivning av den ekonomiska lagbundenheten han kallar för ”profitkvotens fallande tendens”:

Det verkliga hindret för den kapitalistiska produktionen är *kapitalet självt*. [...] Medlet – obetingad utveckling av de samhälleliga produktivkrafterna – råkar i permanent konflikt med det begränsade ändamålet, att öka det existerande kapitalets värde.

[...] Den kapitalistiska produktionen strävar ständigt efter att övervinna dessa inneboende hinder, men övervinner dem endast genom medel som på nytt ställer den inför dessa hinder men nu i större skala.²⁷

Detta faller i linje med Adornos tanke om den motsägelsefulla totaliteten. Låt oss emellertid förstå Marx förutsägelse om världsrevolutionen som en politisk förhoppning snarare än en vetenskaplig prognos, och *Kapitalets studie av det kapitalistiska produktionssystemet i England* som en ”huvudillustration” av en ekonomisk teori i stället för en universell modell som antas fungera likadant överallt.²⁸ Då kan läsningen av

26. Harootunian 2015.

27. Marx 1978, s. 228, kursivering i original men ändrad ordning på utdragen, översättning Ruth Bohman.

28. ”Fysikern observerar naturprocesserna, antingen där de framträder i den mest pregnanta formen och minst grumlade av störande inflytelser, eller också gör han, om möjligt, experiment under sådana betingelser, att processens renhet garanteras. I detta verk är det min uppgift att utforska det kapitalistiska produktionssättet och de däremot svarande produktions- och utbytesförhållandena. Dess klassiska miljö har hittills varit England. Detta är orsaken till att detta land får tjäna som huvudillustration till mina teoretiska resonemang.” Marx 2018, s. 4, översättning Ivan Bohman.

Marx befrias från ”utvecklingstrappans” historiska och geografiska ensidighet. Då visar citat som dessa hur kapitalismens historiska utveckling och geografiska utbredning inte kan fastslås som en immanent riktning mot det ena eller andra hållet, eftersom den enda konstanten är kapitalets egna omöjlighet att förverkliga sig självt. Härigenom upphör också nödvändigheten att ”totalisera” varufieringen av sociala relationer och Adornos standardiseringsprocess som den *uteslutande* dominerande processen i kapitalismen.

Rosa Luxemburg tog fasta på Marx tanke om ”kapitalet självt” som dess ”verkliga hinder”. Hon såg hur kapitalet alltid kräver en ny gräns att övervinna för att överföra sin egen *inneboende* gräns mot något externt.²⁹ Enklaste sättet att begripliggöra detta är att framhäva det ständiga behovet av att skapa nya marknader och ny efterfrågan. Medan Luxemburg hänvisade till kolonialismen och imperialismen som kapitalets lösning på sin inre nedbrytning, har Ernest Mandel och David Harvey tagit denna insikt vidare till att gälla den nyliberala strategin att privatisera vad som tidigare varit offentligt.³⁰ Utifrån det psykoanalytiska perspektivet kan vi såklart, precis som Adorno själv, hänvisa till hur själslivet utsätts för denna marknadisering. Men poängen här är att kapitalets rörelse att övervinna sin egen begränsning pekar mot den *mottendens* som Adornos civilisationskritik tenderar att negligera: tendensen till *differentiering*, att uppsöka och därigenom *skapa olikhet* inom kapitalismen. Utan något att underordna, utan nya marker, livsformer, praktiker eller begär att kolonisera, upphör kapitalismen. Dess livskraft står inte att finna i förtingligandet som sådant, utan i kontradiktionen mellan likställande och särskiljande. För geografer kallas denna kontradiktion mellan standardisering och differentiering för ojämn geografisk utveckling (*uneven geographical development*).³¹

29. Luxemburg 2015.

30. Mandel 1982; Harvey 2003.

31. Smith 2008. Tom Nairn använde sig av tesen om ojämn geografisk utveckling för att förklara just hur marxismen underskattade nationalismens kraft som mobilisering av ”massorna” framför socialismens. I de regioner som inom världsekonomin ram blev exploaterade av (eller ställdes utanför) de dominerande anammade ledare nationalismens mytbildning. På så vis kunde de mobilisera den solidaritet som behövdes för att snabbt och målmedvetet accelerera eller omställa samhällsekonomin. Nairn 1975.

Den standardiserade individualismens politiska ekonomi

Med ett kompletterande differentieringsperspektiv jämte upplysningsdialektikens standardisering kan vi acceptera den Adornska prognosens andra och tredje tes (mer standardisering, marknadsekonomins bort-rationalisering) som uttryck för *tendenser*. Tredje tesen blir då en sann slutsats såväl vid mitten av 1900-talet som i dagsläget: varken då eller nu (egentligen aldrig) har världsmarknaden fungerat som *laissez faire* före-språkar.³² Nyliberalismen har uppenbarligen inte ”liberaliserat” ekono-min så att monopolisering motverkas och (verklig) fri konkurrens främ-jas. Tvärtom, idag är vi mycket närmare det negativ-dialektiska omslaget av kapitalismen mot ett slags pseudofeodalism genom inhägnande av patent, information, mark och förmögenhet till ett fåtal.³³

Gällande tesen om individernas fortgående standardisering beror för-svaret av den på vad vi lägger i individbegreppet. Utifrån själva motsätt-ningen likställande–differentiering står ”individen” för det senare, och det stämmer att *för mycket* egenhet och individualitet inte kan accep-teras i klassamhället.³⁴ Hur ska vi då förstå vändningen 1968 och det av kapitalet understödda idealiserandet av mänsklig differentiering i stället för likriktning? Borde inte detta, om vi köper fascismen som en kapi-talistisk funktion, motsäga fascismens återkomst? Den verkliga förkla-ringen torde vara en syntes: vid keynesianismens återvändsgränd krävdes en ideologi om individens primat för att kunna fortsätta disciplinera massorna utifrån ”illusionen om en egen personlighet” – en ideologi om individualism som *samtidigt* inte försvåras av (överdriven) individuation. I kapitalismen skulle människor alltså behöva fortsätta bete sig *som om de* är individer för att kapitalismens auktoritära anarki ska fortsätta fungera. Rådande produktionsförhållanden av nätverk, decentralisering och pre-karisering kräver fortfarande att aktörerna fullföljer sina roller som ”kug-gar”, men idag snarare som plastiska AI-bottar än stationära löpande band. Spänningen kvarstår mellan individuation och massa. Men man

32. Polanyi 2012.

33. Christophers 2020.

34. Men inte heller i någon typ av samhällsgemenskap. En samhällsvarelse måste på ett eller annat sätt underkasta sig auktoriteten av den sociala existensen för att alls kunna bli samhällelig.

kan anta att ju mindre människor känner sig som individer i ett samhälle som kräver att de betar sig som sådana, desto mer behärskade blir de av begäret att framhäva sig själva som individer.³⁵ Så resonerar också Adorno i en av sina sista texter (han avled 1969), som reflekterar över arbetet med *The Authoritarian Personality*:

[...] i det nutida samhället har de objektiva institutionerna och utvecklingstrenderna uppnått sådan dominans över individer [att deras liv] beror allt mindre på [deras] eget medvetna och omedvetna väsen, deras inre liv. Under tiden har såväl den psykologiska som den socialpsykologiska förklaringen av sociala fenomen på många sätt blivit ett ideologiskt kamouflage: ju mer människor är beroende av hela systemet desto mindre kan de göra något åt det, därför är de mer avsiktligt och oavsiktligt ledda till att tro att allt beror på dem själva. "Människan är avhumaniseringens ideologi."³⁶

Denna kontradiktion blir tacknämligt illustrerad av en aspekt i vår rådande, världsomspännande känslstruktur: ett slags standardiserad besatthet av att förhöja sin individualitet, egenintresset och det unika i ens personlighet. I dialektisk anda verkar detta kulturella påbud generera efterfrågan på just stereotypiseringar. Om Adorno redan på 1960-talet likställde "förtingligt medvetande" med etiketterandet av människor som "extroverta" eller "introverta",³⁷ hade han storknat av dagens allehanda paketerbjudanden av karakterologier: från återupptäckten av astrologi, *incel*-kulturens alfa- och betagalleri och häxsukulturen till dejtingapparnas sorteringsmekanismer, Myers-Briggs personlighetstest, HSP-skalan och självdiagnostiseringens traumabiografier. På en mer materiell nivå finner vi neurodiversitetsindustrin som har möjliggjort omfattandet av diagnoser som inneboende personligheter. Vi har också transdebattens antagonistiska fetischering av könsidentitet och dess förvirring om vad som antas bero på kön, könsroll eller personlighet. Slutligen, givet artikelns övergripande tema, de svartvita kulturella, etniska och nationella identiteterna människor klistrar på varandra och sig själva i "kulturkriget" mellan singulariteter som (med Fredric Jamesons ord)

35. Horkheimer & Adorno 2012, s. 190.

36. Adorno 1969, s. 356.

37. Adorno 1969, s. 347.

har visat sig vara ”lika ineffektiva, i teorin som i praktiken, som universaliteterna de skulle undergräva”.³⁸

Förutom ett sökande efter kärlek och bekräftelse finns det uppenbarligen pengar att tjäna på denna stereotypfrågan: inte bara genom polariserande rubriker i medierna, utan också i själva personlighetssökandet.³⁹ Men viktigare att framhäva är hur (själv)diagnostisering fyller en rationell funktion för den enskilde i ett samhällssystem där en diagnos blir en försäkring för rätten till samhälleligt stöd och ett medel för att övervinna det stigma som kommer av att inte kunna integreras harmoniskt i ett arbetssamhälle med allt högre trösklar. Detta arbetssamhälle efterfrågar informella diplom i ”social kompetens” och kognitiva färdigheter. Neurodivergenssubkulturen, som emellanåt presenterar diagnoser som en ”superkraft” och något eftersträvansvärt i ens identitetsskapande, är ett gott symptom på hur samhälleligt tvång till likformighet föder krav på möjlighet till differentiering *just* för att kunna implementera likformigheten.

Dylika processer kräver en ideologi förankrad i de enskildas själsliv genom den allmänmänniska längtan efter att känna sig älskvärd. Det ideologiska kapitaliserandet på *känslan* av personlighetslöshet i vår samtid som allt detta sökande sammantaget uttrycker, föranleder att även tolka den första Adornska tesen (ju mer kapitalistiskt förtingligande, ju mer underlag för den auktoritära personligheten) som en tendens. Frågan som inte kan besvaras här är om det föreligger en kausalitet mellan fascismens återkomst och en kollektivt utbredd längtan efter en personlighet. Vad vi däremot kan se är den uppenbara parallellen mellan stereotypiseringens samhörighet med rasistiskt tänkande och dagens kombinerade radikalhögervåg och marknad för identitetssökande. Vi kan också iaktta likheterna mellan 1920-talets ekonomiska depression och 2010-talets utdragna recession. Den dolda kausaliteten bör vara att när en ekonomisk nedgång utlöses (till följd av profitkvotens fall och/eller överproduktion, som krasch eller stagnation) sprids osäkerhet och otrygghet,

38. Jameson 2016, s. 25–26.

39. Ta bara personlighetstesterna med allehanda hopfantiserade stereotypskalor (inklusive kvartetten av röda, gula, gröna och blå människor): en miljardindustri som har lyckats äska guldregn från svenska förvaltningsmyndigheter och högskolor. Se Axelsson 2022.

vilket underbygger såväl subjektiv som kollektiv ångest. Denna ångest föranleder ett sökande efter syndabockar och ett återställande av ordning – därför fastläggandet av ens egen identitet och tillhörighet i denna ordning. Som *The Authoritarian Personality* visar måste vi förstå att denna fascismgynnande ångest inte alls behöver vara rationellt bunden till en individs *faktiska* socioekonomiska situation. Genom det industrialiserade subjektets förankring i masshällets kommunikationsstruktur räcker kunskapen om *möjligheten* till otrygghet och fara, som den hantearas av den partikulära föreställningsförmågans libido. Samma logik gäller för självdiagnostiseringen.

Den fallande profitkvotens gränssättande

Vi har alltså identifierat objektiva ekonomiska tendenser där tendensen till standardisering kompletteras med tendensen till differentiering. Detta följer lagbundenheten om kapitalets inneboende behov av att sätta upp nya hinder för sig själv. Upprätthållande av olikhet och ojämlikhet säkerställer incitamentet att överkomma hindren för ”ekvivalensering” och standardisering. Detta gäller inte bara människor emellan utan också platser. Gentrifiering och segregation är processer som rör sig cykliskt över rummet – en plats måste bli sönderexploaterad och/eller negligerad så att den kan bli intressant att investera kapital i, vilket innebär att kapital försvinner från en annan plats.⁴⁰

Intensifieringen av sådana processer i vår samtid kan förklaras genom profitkvotens fallande tendens. Ända sedan tidigt 1970-tal har kapitalismens *reella* produktivitet minskat.⁴¹ I stället har vi sett en världsspännande expansion av servicesektorn, en hårdare konkurrens om arbetstillfällena och en intensifierad finansialisering av ekonomin för att bekosta ”demokratisk kapitalism”.⁴² Genom att finanskapital idag dominerar över industrikapital har platsbebyggelse till stor del övertagit den roll fabriken hade som *locus* för kapitalackumulation.⁴³ Finanskapitalet har återfått makten den fråntogs efter depressionen och nazismen, eftersom

40. Smith 2008.

41. Benanav 2020.

42. Streeck 2014.

43. Mitchell 2020, s. 93.

välfärdsstater genom olika ackumulationsregimer försökt finansiera sina sociala åtaganden utan att uppröra kapitalägarna. Ur varje sådan regims sammanbrott har en ekonomisk och politisk kris uppstått – något som illustrerats av den amerikanska fastighetskrisen under slutet av 2000-talet, från vilken världen uppenbarligen ännu inte har hämtat sig.

Allt detta vittnar om en i sin tur övergripande tendens till att ekonomisk aktivitet uttrycks som *gränssättande*, vilket teorier om raslig kapitalism (*racial capitalism*) har uppmärksammat.⁴⁴ Till skillnad från Luxemburgs tidevarv av imperialistisk expansionism skönjer vi en större emfas på gränssupprättande. Förutom det ovannämnda pseudofeodalistiska inhägnandet ser vi också hur individer, familjer, kommuner, fackförbund och stater försöker upprätta fler gränser för att skydda ”de egnas” ekonomiska privilegier mot ”andra”. Här finns en korrelation mellan kapitalismens övergripande produktivetsförsvagning och en allmän efterfrågan att skydda eller lägga beslag på vad som ännu återstår, framför att expandera. Med den ”andra världens” fall och Kinas kapitalisering blev den kapitalistiska marknaden *verkligt* global, varför den gamla strategin av att plundra nya kontinenter nu är svårare.⁴⁵

Vi ser samma emfas hos kapitalistklassen själv genom deras sammanhållningsproblem: enligt Dylan Riley har, ända sedan världsekonomin produktivetsutveckling stagnerat, ”ägarna av pengar och produktionsmedel i allt högre grad krävt direkta utdelningar från staten, vilket leder till en omedelbar politisering av deras ekonomiska intressekonflikter”.⁴⁶ Detta innebär konflikter om vilka industrier och sektorer som ska få subventioner och stöd från skattemedel – något som i sin tur hjälper till att förklara intensiteten i att relativisera och politisera klimathotet. Denna ordning etablerar ”bakvägen” likheter med det tidiga 1900-talets korporativism och dess fientlighet mot egalitär demokrati. Kapitalet behöver i allt större utsträckning politisera statens åtaganden för att kunna baxa in marknadens ekonomiska konkurrens i själva statsapparaten – på så sätt kan den krama ut profit därifrån. När den gamla kapitalistklassens kontroll över den plutokratiska staten hotades av arbetarrörelserna blev

44. Bhattacharyya 2018.

45. Holgersen 2022.

46. Riley 2019, utan paginering.

fasismen ett försvar av ordningen. Den nya ordningen innebär det långdragna återtagandet av denna kontroll.

Samtidigt finns en påtaglig skillnad mellan då och nu när det gäller samhällsindividernas förväntade rättigheter gentemot statsmakten. Idag finns en starkare förväntan på staten att i något avseende sörja för människors trygghet i konkurrenssamhället. Fascismens krigiskhet har kompletterats med missunnsam självömkan, vilket passar när det upplevs att konkurrensen finns inte bara på arbetsmarknaden utan även på socialkontoret. I *Upplysningens dialektik* lyckades antisemitismen dupera arbetarklassen genom likställandet av ”juden” med ”köpmannens” roll i den kapitalistiska verkligheten: ”Det är först förhållandet mellan lön och priser som avslöjar” exploateringen av arbetarnas arbetskraft. ”Köpmannen blir på så vis indrivare åt hela systemet och drar på sig det samlade hatet för alla de andras räkning.”⁴⁷ Efter normaliseringen av socialstaten fyller snarare ”bidragstagaren” denna funktion, där det i stället är förhållandet mellan lön, *skatt* och (för att citera Leif Östling) ”vad fan man får för pengarna” som avslöjar utsugningen.⁴⁸ Köpmannen kommer undan tack vare globaliseringen av massproduktionen, kapitalets skatteflykt och finansialiseringen av det offentliga och privatekonomin – som sammantagna har möjliggjort lågpriskonsumtion och bostadslån. Emellertid framstår denna finansieringsstrategi av demokratisk kapitalism som successivt mindre hållbar efter spekulationskraschen 2008. Världen över överger ledare kreditlösningar till förmån för åtstramningsregimer.⁴⁹ Denna överbestämning av ett politiskt-ekonomiskt predikament att hägna in och stänga ut innebär att rasistiska och auktoritära sentiment fungerar som en god ersättning för den nyliberala ideologin om entreprenörskap och mångkulturell tolerans. Den cocktail som blandats till genom flera decennier av individualismideologi, ångest över individuationsmisslyckande och framhävandet av ”främlingarnas” närvaro ger goda förutsättningar för fascismen. Dessutom har Kina visat vägen för hur kapitalismen kan bortrationalisera demokratin och likväl få systemet att fungera.

47. Horkheimer & Adorno 2012, s. 193.

48. TT Nyhetsbyrån 2017.

49. Gilbert & Williams 2022.

Varför fanns det då en ekonomisk-historisk ”paus” i det ekonomiska frammanandet av den auktoritära personlighetens tendens? Sett ur de ”objektiva ekonomiska lagarnas” perspektiv är svaret andra världskrigets massförstörelse, som skapade goda förutsättningar för produktivitetsutveckling och den internationella arbetarrörelsens makt. Det är därför vi bör oroa oss för den pågående upprustningen i det globala nord: det finns en tendens att se världskrig som ett lyckat sätt att ”boosta” profitkvoten.⁵⁰

Individens omedvetna sammansättning

Det andra problemkomplexet att lösa gäller problemet med subjektet och dess frihet att välja eller avstå fascismen. Om vi har nyanserat standardiseringen till en tendens, måste vi också nyansera idén om en historisk rörelse mot individens gradvisa sönderfallande. Tillsammans med detta bör vi göra upp med det underförstådda normalitetsbegreppet. Även om Adorno markerar att det är ”samhället” som är ”sjukt” snarare än individen, kvarstår en misstanke om att *The Authoritarian Personality* utgår från att vissa individer är ”sjukare” än andra genom sin ansats att poängsätta människor efter ett hypotetiskt syndrom.

Fredric Jameson har ställt upp den psykoanalytiskt och hegeliantskt inspirerade filosofen Slavoj Žižek som Adornos enda värdige opponent i att använda dialektiskt tänkande under det senaste århundradet.⁵¹ Žižek, som gjorde sig ett namn från slutet av 1980-talet, har levt igenom de vetenskapsteoretiska effekterna av antipsykiatrirörelsen och ”den nya vänsterns” gemensamma ifrågasättande av normalitetsbegreppet. En förgrundsgestalt i att utmana de förhärskande föreställningarna om sinnessjukdom var psykoanalytikern Jacques Lacan.⁵² I hans strukturalistiska läsning av Freud blev själva subjektiviteten som sådan ”patologisk”.⁵³ Žižek grundar sin psykoanalys på Lacan, varför ingen subjektsposition är (psykologiskt sett) mer patologisk än någon annan. Följaktligen blir

50. Jfr Holgersen 2022, s. 233; Mandel 1982.

51. Jameson 2009, s. 51.

52. Nasser 1995.

53. Lacan riktade sig också mot Reichs karaktärsanalys (se Deland, ”När Freud jobbade gratis”, i denna volym, s. 176–180) som enligt honom fallerar precis som Anna Freud och jagpsykologin därför att de avfärdar dödsdriften. Lacan 2006, s. 284–287.

”den auktoritära personligheten” blott en variant av en *oundviklig* patologi, som vi bara kan värdera utifrån moraliska och etiska kriterier. Enligt Žižek är psykoanalysens syfte att befria ”våra begär endast i den exakta meningen att vi helt anammar den omöjlighet på vilken vår begärande kapacitet är grundad. [Vi kan inte] bli av med en konstitutiv omöjlighet, [men] vi kan återinskriva den på ett annat sätt.”⁵⁴ Med andra ord är Žižeks ståndpunkt att vi inte kan bli av med patologin (”en konstitutiv omöjlighet”) men vi kan omforma vårt förhållande till patologin och därigenom kanske förändras på kuppen.

Det Lacanska subjektet

Lacans subjektförståelse är logiskt oförenligt med freudomarxismens (och mycket av Frankfurtskolans) sammanlänkande av marxistisk subsumtion med freudiansk repression.⁵⁵ Medan Adorno tillskriver ”individuationsmisslyckandet” ”den ultimata definitionen av det ’höga’ syndromet” är individuationsmisslyckandet hos Žižek och Lacan självmedvetandets själva signum. När *Upplysningens dialektik* beskriver ”illusionen om en egen personlighet” som en historisk konsekvens menar lacanianerna att denna illusion är subjektiviteten som sådan. Även om Adorno på andra ställen låter antyda en liknande uppfattning om subjektets konkreta ofullständighet,⁵⁶ menar jag att Žižek och Lacan bättre förtydligar en sådan subjektförståelse.

I Lacans teori om spegelstadiet upptäcker spädbarnet sin egen spegelbild och identifierar denna bild med sitt eget jag.⁵⁷ Så får individen till-

54. Žižek 2022, s. 222.

55. Jameson 1977, s. 344–345.

56. ”Lika lite som begreppet om en riktig människa kan föregripas, lika lite liknar det personen, den egna självbevarelsens sanktionerade duplikat. Historiefilosofiskt förutsätter detta begrepp å ena sidan helt visst det till karaktär objektiviserade subjektet, å andra sidan dess sönderfall. [...] Subjektet är lögnen, eftersom det för sitt eget obetingade herraväldes skull förnekar de objektiva bestämningarna av sig självt; subjektet vore först det som avvisar sådan lögn, som av egen kraft, för vilken det har sin identitet att tacka, kastar av sig identitetens skal. Personens ideologiska elände är immanent kritiserbart. Det substantiella, som enligt denna ideologi skulle förläna individen dess värde, existerar inte.” Adorno 2019b, s. 266, översättning Sven-Olov Wallenstein. Se också Horkheimer & Adorno 2012, s. 211–214.

57. Lacan 1989.

gång till en föreställning om ett ”jag” som den tror vara sitt eget. Emellertid kommer denna föreställning av en representation utifrån, och bilden korrelerar inte helt med barnets egen kropp och självförståelse om vad denna kropp är. Härigenom inskrivs i barnet ett simultant erkännande och alienation: erkännandet av barnets existens som ett särskilt subjekt men till priset av ett fränkskiljande av detta subjekt från den egna kroppen som en *föreställning* beroende av erkännande från den sociofenomenologiska omvärlden.⁵⁸ Följaktligen uppstår ett i grunden *kluvet* subjekt. Det hårbärgerar en oöverstiglig klyfta mellan föreställningen om jaget och det som föreställer sig detta jag.⁵⁹ Denna klyfta avslöjar subjektets grundläggande alienation gentemot omvärlden, sin egen kropp och sitt omedvetna. Detta är Freuds kastrationskomplex i ett slags existentiellistisk tappning. Här är kastrationen reell och ofränklig eftersom kastrationen är en metafor för subjektets uppståndelse som ett självmedvetande beroende av ett externt annat för att garantera detta medvetande. Idén blev även anamnad av postkolonialismens gudfader Frantz Fanon som omvandlade spegeln och barnet till den vite mannens blick på den svarte mannen.⁶⁰

På ett intressant sätt blir individuationsmisslyckande här inte längre en historisk konsekvens. I stället är det nu förutsättningen för all mänsklig historia. Det är subjektets *brist* på överensstämmelse med vad det tror sig vara inför den Andre som etablerar möjligheten till skillnad, förändring och därför utrymme för agens och fri vilja i ett annars klassiskt strukturalistiskt tankesystem. När subjektet ställs inför denna brist, vilken Lacan kallar ”det reala” (eller ”det reella”), uppstår tvånget att handla för att överkomma eller övertäcka denna inbyggda, *ahistoriska* omöjlighet att

58. Detta är inspirerat av Alexandre Kojèves namnkunniga föreläsningar i 1930-talets Paris om (sin tolkning av) Hegels *Andens fenomenologi*, vilka fick ett avgörande inflytande på samtida franska intellektuella som Georges Bataille, Maurice Merleau-Ponty, Jean-Paul Sartre och Simone de Beauvoir. Se Kojève 2012.

59. Lacans omformulering av Descartes ”jag tänker, alltså finns jag” lyder: ”Jag tänker där jag inte är, alltså är jag där jag inte tänker. [...] jag är inte på den plats, där jag är min tankes leksak; jag tänker på det jag är, på den plats där jag inte tänker tänka.” Lacan 1989, s. 223, översättning Erik van der Heeg, Sven-Olov Wallenstein, Irène Matthis och Françoise Rouqués.

60. Fanon 1997.

överbrygga denna klyvnad. Det är genom detta handlande som historisk förändring sker. Som Jameson uttrycker det är det reala ingenting annat än ”historien själv”, och Žižek har kallat punkten för det reala inom ideologin för platsen där klasskampen ruvar.⁶¹ Denna förståelse av subjektet som *egentligen* en ontologisk omöjlighet korrelerar väl med en förståelse av kapitalismens inneboende omöjlighet att överkomma sig själv som hinder. Den går också emot en teleologi som föreskriver hur kapitalismens underordnande (”subsumtion”) av alla sociala relationer till slut utplånar all skillnad, frihet och verklig subjektivitet. Det hinder som föreligger såväl för subjektet som för kapitalet *kan inte* övervinnas – bara överföras, förnekas eller bortträngas – eftersom detta hinder i slutändan är förutsättningen för dessas existens.

Subjektets längtan efter att kunna identifiera sig med den subjeksposition det förstår sig vara innebär att det är *identifikationen*, inte individuationen, som är källan till problem. Det är genom det omedvetna som denna identifikation sker, men Lacans omedvetna är församhälleligt och ligger mycket närmare Michel Foucaults förståelse av diskurs än den klassiska freudianska förståelsen av det omedvetna som en intern behållare av bortträngt material.⁶² Inspirerad av strukturalistisk lingvistik och antropologi argumenterade Lacan för att det omedvetna är strukturerat likt ett språk: en struktur av tecken som alltid refererar vidare till andra tecken i kedjor. Härigenom blir Lacans psykoanalys ett slags filosofisk teori om språket och sociala relationer, varigenom oidipuskonstellationens kärnfamiljskaraktärer upphävs till förmån för andra begrepp. Övergeneraliserande kan man säga att ”fadern” förvandlas till ”den Store Andre”: samhällets eller kulturens auktoritet av kunskap och normer. ”Modern” förvandlas till ”Njutning” (*jouissance*):⁶³ begärets och driftens ouppnåeliga målpunkt som finns belägen bortom den Store Andre. ”Barnet” förvandlas till ”subjektet”: en illusion som är en *effekt* av det omedvetnas ofullständiga struktur. Saken är den att även detta

61. Jameson 1977, s. 384; Žižek 2000.

62. Foucault 2008.

63. Av pedagogiska skäl översätter jag Lacans *jouissance* och Žižeks *enjoyment* som Njutning med stort N för att framhäva begreppets särart i förhållande till det vardagliga brukandet av ordet.

singulära omedvetna har en brist som korrelerar med subjektets: däri-genom möjliggörs – som hos Adorno – en dialektik mellan det enskilda och helheten.

Uppenbarligen är Lacans psykoanalys mer samhällsfilosofiskt än indi-vidualpsykologiskt formulerad. Sett till detta språk blir individens empi-riska barndom, familjekonstellation och uppfostran mindre intressant än vad man annars antar att psykoanalys ska avhandla. Likväl kvarstår idén om att subjektet är styrt av ett omedvetet som har samhälleliga konsekvenser – om än att det är språket och det symboliska som behärskar människan snarare än biologiskt grundade instinkter. Den ”ahistoriska” dimensionen av detta strukturalistiska system – att det omedvetnas struk-tur inte har en historisk-geografisk ursprungsplats, utan är något som alltid ”redan finns” när subjektet träder in i det – möjliggör en inte-gration av den sene Freuds antropologiska teorier om ”urhorden” och ”fadersmordet” som allegorier för strukturella funktioner snarare än his-torisk utveckling.⁶⁴

Sintom och ångest

Žižek, som i sin tur anammar Lacan för ett slags ”poststrukturalistisk”⁶⁵ ideologikritik i Louis Althusserns efterföljd, hamnar faktiskt ofta nära Adornos ställningstaganden: som i kritiken av kulturkonsumtion under kapitalismen, försvaret av Freuds dödsdrift, avfärdandet av freudomarx-ismens humanism, motståndet mot konventionell psykologi och den negerande läsningen av Hegels dialektik.

Så här tolkar Žižek *The Authoritarian Personality*:

”Auktoritärt syndrom” [är] symptomatiskt i betydelsen sintom [*sinthome*], av en betecknande formation som strukturerar vår innersta kärna av Njutning – betrakta fascinationen av auktoritet som är en avgörande komponent i dess utö-vande, Njutningen som åtföljer subjektets underordning under det auktoritära anropet: i det ”auktoritära syndromet” lokaliserar och organiserar den liberala personligheten sin Njutning.⁶⁶

64. Freud 2011a.

65. Žižek själv skulle bestämt avfärda en sådan beteckning, och mer rättvist vore att kalla det för ett slags ”post-poststrukturalism”.

66. Žižek 2008, s. 55, not 8.

Hos Lacan finns subjektets omedvetna fantasi om Njutning lokaliserad ”bortom lustprincipen” (där Freud menade att dödsdriften finns).⁶⁷ Denna Njutning representerar önskan om att överkomma klyvningen inom subjektet och dess alienation gentemot realiteten. Begäret efter fullbordandet av denna Njutning är emellertid en dödsdrift därför att det innebär subjektets upplösning att nå fram – psykosen. Likväl är begäret efter denna ”fantasmatiska” Njutning vad som driver subjektets omedvetna handlande, varför (fantasin om) Njutning sublimeras genom kulturella praktiker och begär. ”Sintom” är i sin tur det närmaste vi kommer begreppet ”karaktär” eller ”personlighet” i den lacanianska begreppsapparaten. Det är Lacans namn för det enskilda subjektets konstitutiva symptom som gör det till det subjekt det är: dess ”innersta kärna av Njutning” som strukturerar hela den specifika subjektiviteten och förutan vilken subjektiviteten som sådan upphör.⁶⁸ När Žižek använder sig av *The Authoritarian Personality* för att illustrera sintomet är det just för att beskriva hur varje subjektsposition härbärgerar en omedveten formation gällande hur den hanterar sina begär, drifter och fantasier *i relation* till ett i grunden omöjligt Njutande. Psykologiska karaktärer eller personligheter är därför ett begripliggörande av psykiska kompositioner av subjekts ”objektrelationer” gentemot Njutning.⁶⁹ Denna förståelse av subjektet som ”socialt konstruerat” men samtidigt begärande och därför agensbärande möjliggör ett steg bort från den determinism som poststrukturalister och andra totaliserande teorier brukar anklagas för.

Potentialen blir ännu tydligare om vi också för in Lacans begreppsbyggande av ångest – ett begrepp som Žižek sällan använder – som en undersida till Njutandet. Vi introducerar det med Žižeks kritik av Althusserns interpellationsteori. Med Lacans strukturalistiska förståelse av Freud ansåg sig Althusser ha hittat en förklaring till hur kapitalismens *ideologi* styr individer att handla i kapitalets intresse *utan* att hemfalla åt ett borgerligt essentialiserande av människans ”sanna natur”. Lösningen var att se ideologi som en motsvarighet till Lacans externaliserade omed-

67. Lacan 2000; Freud 2008.

68. McGowan 2015, s. 242–243.

69. För en diskussion om Lacans förhållande gentemot Melanie Klein och objektrelationsteorin, se Kesel 2009, s. 20–33.

vetna. Precis som hos Lacan är subjektet för Althusser en *subjektivering* utifrån: med den senares ord interpelleras individer av ideologin till att bli subjekt som sedan handlar som dessa subjektspositioner förväntas handla inom ett strukturerat system. ”Den borgerliga självständiga individen” är alltså blott en ideologisk effekt av samhällets interpellation: med Judith Butlers ordval en performativ handling som existerar så länge den upprätthålls genom vissa ideologiska handlingsmönster.⁷⁰ Vad Lacan kallade Freuds fadersfigur, den Store Andre, är för Althusser det borgerliga samhällets överbyggnad av ett socialt kommunikationssystem där olika statliga och civila institutioner ständigt interPELLERAR subjekt till att följa lagar och konventioner så att det kapitalistiska systemet kan upprätthållas.⁷¹ Men enligt Žižek missar Althusser att subjektet som blir interPELLERAT av ideologins Store Andre är ett kluvet subjekt. På det omedvetna planet hör sammar subjektet interPELLATIONEN, men *utan identifikation*, eftersom det alienerade subjektet inte kan identifiera sig fullt ut med vad det tror att Store Andre vill att subjektet ska vara.⁷² Detta därför att precis som subjektet är en illusion, är Store Andre också egentligen blott en omedveten föreställning. InterPELLATIONEN fungerar alltså bara som en *misslyckad* identifikation genom bortträngning och undertryckande av (vad jag skulle kalla för) ångest. Med Lacans definition representerar ”ångest” den punkt där subjektet är upphävt mellan ett ögonblick då det inte längre vet var det är och en framtid där det aldrig mer kommer kunna återfinna sig själv.⁷³ I ångesten förlorar subjektet sina omedvetna korreler till sin relation med Njutningen, dess fixpunkt. Därför är, i det omedvetna, alla känslotillstånd att föredra framför ångesten. Kärlek, rädsla och hat innebär en relation mellan det kännande subjektet och ett känslloobjekt, medan ångest är det tillstånd där relationen mellan subjekt och objekt (upplevs) upphöra – därav subjektiviteten själv. Därför kommer det omedvetnas subjekt alltid föredra fobi (överförd och bortträngd ångest) framför detta tillstånd.

70. Butler 2007.

71. Althusser 2014.

72. Žižek 1996, s. 98–103.

73. Lacan 2021, s. 218.

Fascismens perversitet

Sålunda fungerar subjektformationen, själva identitetsbygget, som en ”försvarsmekanism” mot denna ångest. Hur hänger detta ihop med tanken om ett så kallat auktoritärt syndrom? Även om Žižek är överlag ointresserad av enskilda individers predikament, kräver hans psykoanalytiska subjektförståelse att likväl tillskriva subjektspositioner olika symptom. Lacan talar om tre grundläggande psykiska strukturer (symptom) för subjektet: den perversa, den psykotiska och den neurotiska. Inget subjekt kan undvika att tillhöra någon av dessa tre (vilka i sin tur innehåller substrukturer), varför ingen kan sägas vara mentalt ”normal”. Samtidigt kan ett subjekt enkom höra exklusivt till en av de tre strukturerna.⁷⁴ För Žižeks del innebär Lacans strukturering av kliniska kategorier att dessa ”upphör att fungera som enkla kliniska beteckningar och blir namn på existentiell-ontologiska positioner” i en hegeliansk bemärkelse.⁷⁵

Som ”idealtyp” hamnar det fascistiska subjektet närmast den *perversa* positionen.⁷⁶ De av Berkeleygruppens olika personlighetsdimensioner som närmast hör till det auktoritära karaktärskomplexet inspireras av freudomarxismens idé om att det är masochism (den ”auktoritärt underkastande” och den ”konventionella” karaktären) och sadism (den ”auktoritärt aggressiv”) som ligger som omedveten grund till fascismen.⁷⁷ Med Žižeks språkbruk blir sadomasochismens poler olika uttryck för samma perversa grundstruktur där både masochisten och sadisten identifierar sig med ett objekt (det vill säga fetisivering): masochisten ser sig själv som objekt i egenskap av att vara ett instrument för den Andre medan sadisten ser källan till Njutning som åtkomlig i en Annan som vore hen ett objekt.

Den *masochist*-perverse fascisten kan i sin tur erhålla ett slags sadistisk erinran av Njutning i att ”bara följa order” – Eichmanns och byråkratins ”banala ondska”⁷⁸ härrör ur en källa till Njutning av att just objektivera

74. Evans 1996, s. 197.

75. Žižek 1998, s. 68.

76. Žižek 1999, s. 70, 192.

77. Se Adorno i denna volym.

78. Arendt 2013.

sig själv som lagens förlängda arm.⁷⁹ När det kommer till den *sadist*-perverse fascistvännen hamnar vi närmare den direkta orsaken till *rasismens* libidinösa kraft – fantasin om att den Andre förstör subjektets tillgång till Njutande. Žižek ställer upp en pseudofreudiansk trefaldighet av typer av ondska för att begripliggöra detta slags sadism: jag-ondska (självskhet), överjags-ondska (fundamentalism och fanatism, som bör höra hemma hos den masochistiska varianten) och det-ondska: ”en ondska som struktureras och drivs av den mest elementära obalansen i förhållandet mellan *Ich* och *jouissance*, av spänningen mellan njutningen [*pleasure*] och *jouissancens* [Njutningens] främmande kropp i själva dess kärna”:⁸⁰

När skinnhuvudena misshandlar utlänningar kan man [inte] urskilja vare sig en tydlig självisk beräkning eller en klar ideologisk identifikation. Vi bör inte låta lura oss av allt prat om att utlänningar stjäla arbete från oss eller att de utgör ett hot mot våra västerländska värden. Vid närmare granskning ser man snart att detta prat ger en ganska ytlig sekundär rationalisering. Det svar vi till sist får från ett skinnhuvud är att han mår bra av att klå upp utlänningar, att deras närvaro besvärar honom. [...] Det-ondskan iscensätter alltså den mest elementära ”kortslutningen” i subjektets relation till den objekt-orsak till hans begär som ursprungligen saknas: det som ”stör” oss hos ”de andra” (judar, japaner, afrikaner, turkar) är att de verkar upprätthålla ett privilegierat förhållande till objektet. [...] Man kan kort sagt inte förstå skinnhuvudets oförmåga att tåla de andra utan att nämna den objekt-orsak till begäret som definitionsmässigt saknas.⁸¹

Traumat som retroaktivt alltid-redan

Innebär dessa resonemang att vi är tillbaka i en essentialistisk förståelse av individen som ”inneboende” och evigt auktoritärt lagd beroende på sin uppväxt? I min mening löser Žižek detta problem på ett unikt sätt genom Lacans förståelse av det omedvetna som en social struktur i språket ”utanför” subjektet tillsammans med sin läsning av Freuds traumabegrepp.

Lacan och Žižek skulle nog, i stället för ”individens omedvetna sammansättning” tala om ”det omedvetnas individuella sammansättning”:

79. Žižek 1997, s. 55.

80. Žižek 1996, s. 115.

81. Žižek 1996, s. 115.

det enskilda subjektet står i en position i det omedvetna som en identitet i relation till andra symboliska identiteter. Genom både subjektets och det omedvetnas ofullständighet rör sig historien framåt och därför förändras bådas innehåll i dialektisk samverkan – inklusive subjektets relationella position *inom* denna rörliga totalitet. Även om subjektet genom sin uppväxt har format ett specifikt symptom (formationen av en innersta kärna), kan denna struktur få ny mening och innehåll beroende på hur subjektets sociala verklighet förändras. Detta innebär en kontraintuitiv tidslighet i det omedvetna: genom att subjektet hamnar i en ny situation kan det komma att *bli något annat* som det samtidigt (genom sitt specifika symptom) *alltid-redan* varit.

Žižek hänvisar till Freuds berömda fallstudie om ”Vargmannen” som ska ha erhållit sin neuros som ett försvar mot traumat av att som litet barn bevittnat sina föräldrars samlag.⁸² Vargmannen kan omöjligen ha blivit traumatiserad vid själva tidpunkten för den traumatiserande händelsen, eftersom han var alldeles för liten för att förstå vad det var han bevittnade. Det var först långt senare, då han utvecklat sin egna sexualitet och ett språk för den, som händelsen *retroaktivt* blev traumatisk för honom. Denna tidslighet är avgörande då den illustrerar för Žižek hur subjektets konstitutiva trauma (något alla bär på) inte kan lokaliseras längs en linjär tidslinje, eftersom den empiriska händelsen är frikopplad från subjektets varseblivning av traumat. När traumat så uppstår för subjektet, har det egentligen ”alltid-redan” varit där som en frånvarande orsak.⁸³

Vad detta innebär för ett žižekianskt eller lacanianskt perspektiv på idén om en kausalitet mellan en persons barndom och hens fallenhet för auktoritära rörelser är möjligheten att bryta upp detta orsakssambands omedelbarhet. Även om barnets uppfostran och primärrelationer har varit klanderfria utifrån den tidens värderingar kan samhällseligakulturella förändringar etablera möjligheten till traumatiska aspekter från denna uppfostran och primärrelationer först i efterhand! Ett banalt exempel skulle kunna vara det ”könsdysforiska subjektet” som har haft en relativt icke-traumatisk uppväxt men först i samband med framväx-

82. Freud 2000.

83. Žižek 1996, s. 63–65.

ten av diskursen om könsdysfori verkligen blir traumatiserad av sin uppväxt. Med exemplet menas *inte* att det är diskursen som traumatiserar ett annars ”friskt” subjekt. I stället slår diskursen an något inom subjektet som uppdragar ett trauma som inte fanns där innan, men likväl föregår denna upptäckt.

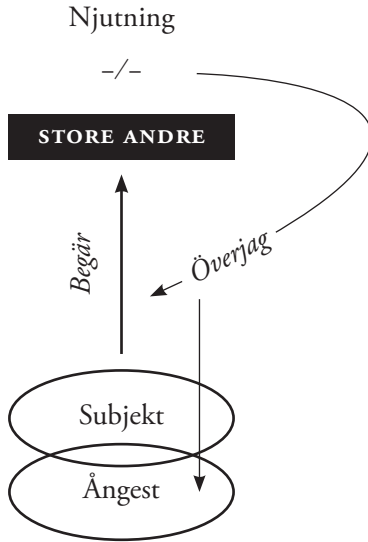
Ett annat exempel som ligger närmare textens syfte vore det subjekt som inte har uppvisat några rasistiska eller auktoritära tendenser men börjar göra det senare i livet, och vars uppväxt eller tidigare personlighet *inte direkt* kan förklara dessa nya tendenser. Eftersom subjektet är samhällsligt påverkas det av samhällsklimatets förändringar. Därför kan det samhälleliga omedvetnas flytande struktur förändras så att subjektet plötsligt är förankrat i ett retroaktivt trauma som får det att hamna i en pervers existentiell-ontologisk position. ”Något” har ”hänt” som har gjort den tidigare tolerante till intolerant, och denna ”händelse” måste ha drabbat subjektet i dess själva psykiska struktur – en struktur som har en specifik historia. Även det omvända gäller: någon har tidigare alltid varit benägen att formulera sig som en sverigedemokrat, men när väl Sverigedemokraterna uppstår som ett politiskt alternativ kan denne av någon outgrundlig anledning inte själsligt-etiskt identifiera sig med denna rörelse och ”blir” därför antiauktoritär på ett sätt hen aldrig tidigare har framstått som. Omformulerat: på ett konstraintuitivt vis kan individen genom samhällsförändringar erhålla ett ”auktoritärt” syndrom som det samtidigt ”alltid-redan” har härbärgerat sedan tidigare. Frigörelsen i *The Authoritarian Personality* från ett deterministiskt klassbaserat orsakssamband till auktoritarism kompletteras här med en frigörelse från en determinism kring den individuella uppväxten, uppfostran och primärrelationerna. Likväl avfärdas varken klass eller uppväxt som irrelevanta – däremot är orsakssambanden mycket svårare att definiera längs en linjär tidsaxel och genom stereotypiseringar.

Förmedlingen: ideologins domän i kapitalismen

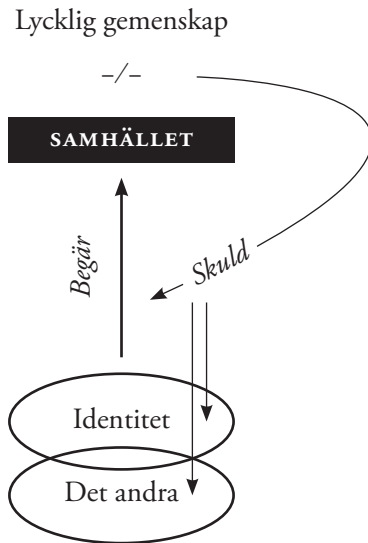
Hur förmedlas då de objektiva ekonomiska lagarna i det omedvetna subjektet genom ideologins domän? Žižeks svar skulle vara att den lagbundenhet vi hittills har missat som knyter ihop ekonomin med individens begär är *Njutningens* lag. Subjektet är dömt till att omedvetet begära en omöjlig, farlig Njutning (dess upphävande av sin egen brist och därför sin egen existens). I Freuds civilisationsteori efterföljd blir samhället/kulturen (den Store Andre) en försvarsmekanism mot Njutningen – det upprättar ett avstånd mot Njutningen så att subjektet kan fortsätta begära det. Emellertid finns inom subjektet en psykisk instans av ett överjag. Detta slags överjag förekommer i Freuds *Vi vantrivs i kulturen* som ett skuldbeläggande, sadistiskt överjag vilket förebrår subjektet.⁸⁴ Hos Lacan är detta överjag sadistiskt därför att det uppmanar subjektet till att trotsa avståndet och erhålla Njutningen trots samhällets och självbevarelsedriftens förmaningar. Hos Žižek är detta överjag inbakat i ideologin som dess mörka undersida – ideologins pockande, njutningsbase-rade och därför ”irrationella” karaktär. I figur 1 försöker jag sammanfatta en modell av denna lagbundenhet för subjektet och dess begärsstruktur. Överjagets tvångskaraktär tvingar subjektet till att begära mer, så till den grad att det försöker övervinna barriären mot Njutning samtidigt som otillfredsställelsen stärker förnimmelsen av ångest. Otillfredsställelsen kan också riktas som ett masochistiskt skuldbeläggande av en själv, vilket försätter subjektet på ett sluttande plan mot ångesten (som subjektets förlust av sitt själv).

I figur 2 låter jag ”församhälleliga” modellen och byter ut Lacans begrepp mot mer begripliga för en sociologisk typ av analys. I samhälleligt avseende föreslår jag då att vi kan beteckna Njutning som en underliggande libidinös tro på friktionsfri (lidelsefri) delaktighet i en gemenskap som fördelar njutning och umbärande – en lycklig gemenskap. Ideologi tillhandahåller en symbolisk fetisch som objektiverar detta mål och organiserar subjekten i en gemensam begärslängtan mot detta objekt: det lyckliga klasslösa samhället, förverkligad individuell frihet, fullbordad jämställdhet, harmonisk hierarkisk ordning, det världsligas eskatologi,

84. Freud 2011b.

Figur 1. Modell över Lacans förståelse av dödsdriften som en begärsstruktur.

Figur 2. Begärsstrukturen församhälleligad.

nationens befrielse etcetera. Denna tes innebär inte att alla ideologier vore lika goda kålsupare ur en moralisk eller rationell synpunkt – poängen är snarare att om alla människor dras med ”irrationella” omedvetna symptom kommer politiken behöva dras med människors libidinösa lidelser oavsett ställningstagande. Emellertid är ideologins libidinösa slutmål oåtkomligt, varför denna oåtkomlighet överförs (i psykoanalytisk bemärkelse) till att bli subjektets egna misslyckande. Därför kallar jag punkten för ”överjag” i figur 2 för ”skuld” – en aggression som riktas antingen mot ens eget jag (skuldkänsla) eller mot någon annan (skuldbeläggande). Om det inte vore för *min egen* otillräcklighet eller *de andras* beteenden eller handlingar vore vi framme vid Njutningen. Det är så här Žižek förstår rasistiska sentiment som just en omedveten begärsfantasi om de Andras stöld eller förstörelse av ens egen tillgång till Njutningen. ”Skinnhuvudenas” våld är ”den mest elementära ’kortslutningen’ i subjektets relation till” Njutningens ofullkomlighet. ”Det som ’stör’ oss hos ’de andra’” är att de – genom projicering – verkar ha tillgång till detta Njutande. Detta därför att det är i mötet med det *annorlunda* som verklighetens, ideologins och i slutändan subjektets egen godtycklighet avslöjas. Det sluga med ideologins själva form är att det som står i vägen för dess berättelse om Njutningen förvandlas till att bli själva målet för begäret efter Njutning: Om det inte vore för de Andras närvaro skulle vi Njuta! Därför blir ”juden” nazismens objekt för Njutning – om alla judar utplånas erhåller ”vi” ideologins utlovade Njutning.⁸⁵

Är denna lösning kompatibel med Adornos förståelse av ideologi? Bara några år efter ”Remarks” beskriver Adorno ideologins funktion i moderniteten likt vad som flera decennier senare skulle komma att kallas för ”postpolitik” (”ideologi och verklighet konvergerar [eftersom] verkligheten blir en ideologi i sig själv i avsaknad av någon annan övertygande ideologi”).⁸⁶ Genom upplysningsdialektiken har ideologi förvandlats från ett representerande av verkligheten till dikterandet av densamma i form av kulturindustrin. Denna uppfattning om ideologi som en externaliserad performativ struktur liknar Althusser, men än en gång med skiljelinjen att detta är resultatet av en historiematerialistisk process. Trogen sin

85. Žižek 2020.

86. Adorno 2022, s. 33.

tes om totalitarismen som ett symptom på sönderfallandet av autonomt tänkande förklarar Adorno också nationalsocialismen som en ”så kallad ideologi”.⁸⁷ Med andra ord är frågan om fascism ens förtjänar att kallas för ideologi i sin egen rätt, vilket kan förklara varför Adorno talar om ideologins domän framför ideologin som sådan. Žižek, å andra sidan, anser att Adorno underskattar fascismens kraft som en ideologi i sin egen rätt.⁸⁸ Samtidigt följer han Adorno i hans kritik av kulturindustrin och av kapitalismens konsumtionssamhälle som just uttrycket för ideologins domän – de fångar subjekt i ett slags loop av begär och överjagsskuld genom konsumtionen.

Den dominerande ideologin lockar subjekt med att de ska erhålla Njutning och finna sig själva bara de köper denna produkt och/eller förverkligar sin ”inre potential” som individer. Men det ideologiska överjaget straffar samtidigt subjektet genom förvisningen att det aldrig räckte med denna produkt eller detta projekt – du måste fortsätta söka Njutningen.⁸⁹ Här kan vi återknyta till artikelns tidigare avsnitt om en pågående internationell tidsålder av standardiserad individualism genom konsumtion och konkurrens. Det tragiska med denna samhällsliga ”beroendeproblematik” är att precis som med andra missbruk kan subjektet vara rationellt väl medvetet om varför detta är destruktivt men likväl fortsätta med beteendet. Onekligen finns en masochistisk dimension här, och en tydlig beröringspunkt med det konventionella syndromet som *The Authoritarian Personality* beskriver.⁹⁰ Det som i Žižeks modell blir intressant är om vi likställer ekonomisk nedgång i ett konsumtionssamhälle med situationen där missbrukaren blir av med sin fix utan någon behandling eller utfasning: då torde skuldbeläggandet av de Andra bli mer tilltalande än att rikta ilskan mot instansen som antas tillhandahålla Njutningen (”ekonomin”).

87. Adorno 2022, s. 25.

88. Žižek 1996, s. 46–47.

89. Žižek 2017, s. 153, 208.

90. Se Adorno i denna volym.

En antifascistisk position?

Frågan kvarstår hur vi utifrån en sådan här förståelse av relationen mellan ekonomi–ideologi–individ kan utröna varför vissa subjekt vänder sig till fascismen när begärskonjunkturen sviker medan andra inte gör det. Lacan- och Žižek-kännaren Todd McGowan har nyligen presenterat en psykologistisk teori om att det finns två övergripande politiska förhållningssätt gentemot Njutning: ett för höger (*conservative*) respektive vänster (*leftist*).⁹¹ Höger-Njutning baseras på att upprätthålla en gräns för att skydda de tillhöriga (*belonging*) och därför uppleva alla Andra som fiender. Vänster-Njutning skulle däremot vara att omfamna det ontologiska faktumet av icke-tillhörighet (*non-belonging*): att identifiera sig själv med Andra som är utestängda från den dominerande ordningen och därför förstå sig själv som en i grunden Andre.

Utan utrymme för utförlig kritik anser jag att en sådan idé är alldeles för formalistisk och faller offer för vad Adorno varnade för med psykologiserande sociologi och sociologiserande psykologi. Vi kan också återropa Émile Durkheims gamla sats att varje förklaring av ett socialt faktum som en direkt konsekvens av ett psykologiskt fenomen är felaktig.⁹² Ett allvarligt politiskt problem är att denna teori inte tar hänsyn till ångestens plats i det Lacanska systemet. Att verkligen identifiera sig med denna icke-tillhörighet vore att i slutändan inta en psykotisk position av att upphöra vara subjekt. Att strukturera en politisk rörelse utifrån en sådan idé skulle möjligtvis kunna fungera för det revolutionära ögonblicket men aldrig hålla i längden, eftersom en gemenskap baserad på något så abstrakt som ”icke-tillhörighet” så småningom måste bli en tillhörighet. Vidare är en sådan syn romantiserande och samtidigt arrogant mot de som verkligen begär tillhörighet men står utanför. Slutligen blir det svårt att applicera denna modell på en vänster i försvarsposition – vilket gäller för ”vänstern” i gemen sedan nyliberalismen och den nya fascismen börjat sitt oupphörliga angrepp på den förras tidigare framgångar av egalitära värden och institutioner.

91. McGowan 2022.

92. Durkheim 1982, s. 129. Detta borde också gälla varje direkt hänvisning till evolutionsbiologi eller -antropologi.

Uppriktigt sagt tror jag att det inte går att göra en sådan distinktion mellan olika ideologiska relationer till Njutningen genom att förstå ideologi som uppdelad i olika former. I Žižeks system har i stället alla ideologier olika innehåll men samma form. Enligt min mening kan vi i stället söka efter skiljelinjen mellan en fascistisk och antifascistisk ideologisk grundposition i ideologins innehåll. Jag menar att vi kan vi skönja en tydlig innehållsmässig skiljelinje när det kommer till tendensen till att *antropomorfera* – eller med Lacans ord, göra ”egomorfiskt”⁹³ – det föreställda hindret och/eller källan till Njutning. För att återgå till Adornos tanke om det inneboende reaktionära med stereotypiserande syns mig det mest utmärkande perversa i totalitära ideologier vara objektiverandet av *mänskliga gestalter* som orsak eller lösning gällande Njutningens frånvaro. Karaktäriserandet av hindret som en ondskefull person (juden, muslimen, invandraren, transpersonen, trasproletären, kulaken, kontra-revolutionären) eller källan som en karismatisk ledare (Hitler, Stalin, Gud) öppnar tydligare upp för det slags ”kortslutning” Žižek talar om hos den fascistiska ”det-ondskan”.⁹⁴

När hindret eller källan till Njutning identifieras i avspeglingar av ”figurer” kan man utan vidare svårighet identifiera bärarna av dessa egenskaper som verkligen existerande individer i ens sinnliga livsvärld. Lacan talar också om hur aggressiviteten som sådan inte är en drift. I stället är det en imaginär funktion som ämnar förstöra det objekt som uppenbarar sig ”som ett objekt från vilket människan oåterkalleligt är skild, och som visar själva figuren för hennes avspaltning i världen – ett objekt som med sitt väsen förstör henne”.⁹⁵ I Lacans spegelstadie är det *imagon* av den yttre bilden som blir ”själva figuren”: den Andre.

93. Lacan 1988, s. 166.

94. Žižek gör emellertid stor sak i att skilja det perversa i stalinistisk totalitarism från fascistisk, se Wang 2015. Den förra hör snarare till ”överjags-ondskan” men där det är det ansiktslösa ”partiet” eller ”saken” som fungerar som fetisch framför ledargestalten. Intressant nog är det i stalinismen specifikt som Žižek hamnar närmast upplysningsdialektikens beskrivning av moderniteten som subjektets underkastelse att bli blott ett instrument för totaliteten. Med andra ord upphävs inte potentialen till totalitarism bara för att man motarbetar egomorfismen – men nog motverkas rasism och fascism.

95. Lacan 1988, s. 166, översättning hämtad från Reeder 1990, s. 58.

I konventionell psykologisk bemärkelse skulle man säga att denna aggressivitet beror på en utvecklingsfas hos det lilla barnet (det anala stadiet) som övervinns genom mognad: man lär sig sublimerat imagon för aggressivitet till abstraktioner (tankar, språk och så vidare) och lär sig därför behärska sin aggressivitet. Följaktligen skulle "skinnskallen" därför ha en störd utvecklingslinje till följd av att han aldrig mognat från den anala fasen. Hos Lacan finns däremot inte en sådan monokausal historisk utveckling, varför denna grundfunktion torde vara konstant tillgänglig oavsett psykisk mognad. Som Julia Kristeva visar med sin lacanianska teori om objektet kan den fobiska personen hysa en imago inom sig som väcker fasa på ett sätt som liknar skinnskallens imago av "invandrarens" annorlundahet.⁹⁶ Oavsett bakgrund har vissa individer, under vissa tidsrumsliga förutsättningar, en fallenhet för att deras konstitutiva trauma ska göra dem mer mottagliga för egomorfa föreställningar än andra. En sådan förståelse trycker också extra mycket på vikten av historia för den sociala omgivning man intresserar sig för – vilka stereotyper och bilder som har förankrats historiskt och därför blir intressanta att mobilisera för kontextens etablerade begärsstrukturer.

Därför menar jag att i stället för att se fascistisk Njutning som en "högerfil" av tillhörighetsbegär bör vi förstå den som en egomorfsk ideologi. Det vill säga att det är egomorfin som gör den fascistiska ideologin särdeles farlig. Žižek menar också att fascismen som ideologi är unik därför att den går direkt till pudelns kärna av Njutning-genom-destruktion. Fascismen är *egentligen* inte libidinöst ute efter det härliga i den rasmässiga gemenskapen eller tillhörigheten. Fascismen identifierar sig med överjaget som manar till överträdelse för Njutningens skull, genom kombinerad underkastelse under en gestalt och skadande av en annan:

Fascismens obscenitet ligger [i] att den direkt uppfattar den ideologiska formen som självändamål. [...] ideologiska styrka ligger just i det som liberaler och vänsterkritiker uppfattade som dess största svaghet: den fullständigt tomma, formella karaktären av dess appell, att den kräver lydnad och offer för dess egen skull. Det viktigaste för fascistisk ideologi är inte den instrumentella nyttan av offret, utan offret och själva offerviljan som sådan, vilken förs fram som botemedel mot den liberal-dekadenta sjukdomen. [...] ideologin är ett självändamål,

96. Kristeva 1992.

[den tjänar inte] några som helst syften – vilket just är Lacans själva definition av njutning.⁹⁷

[Även] om den totalitära Herren på ytan också ålägger stränga order, som tvingar oss att avsäga oss våra nöjen och att offra oss själva för en högre plikt, är hans faktiska påbud, som kan urskiljas mellan raderna i hans uttryckliga ord, precis motsatsen – uppmaningen till ohämmad överträdelse. Långt ifrån att påtvinga oss en fast uppsättning normer som vi ska följa villkorslöst, är den totalitära Herren den instans som upphäver (moraliska) bestraffningar – det vill säga, hans hemliga påbud är *Varsågod!*: de förbud som verkar reglera samhällslivet och garantera ett minimum av anständighet är i slutändan värdelösa, bara en anordning för att hålla det vanliga folket i schack, medan du tillåts döda, våldta och plundra Fienden, ge dig hän och njuta ohämmat, bryta mot vanliga moraliska förbud ...
*i den mån du följer Mig.*⁹⁸

Onekligen kan man i vår samtid känna igen denna tendens hos radikalhögern på båda sidor Atlanten, i såväl trumpismen som hos Sverigedemokraterna. En tendens till att tvångsmässigt cirkulera ett slags obscen skadeglädje i att skända ”politisk korrekthet” och ”trigga libsens”.

En antifascistisk position vore då att antingen egomorfinera ”fascisten” som en ondskefull person, och/eller lyckas estetisera hindret eller källan till en idé, ett ideal, ett slags öppen vision som inte sluter sig för lätt i en förstelnad bild av en person.⁹⁹ I stället för McGowans ”icke-tillhörighet” skulle jag förstå den senare inställningen som närmare vad Melanie Klein kallar den depressiva positionen i opposition mot den paranoid-schizoida.¹⁰⁰ Det ”depressiva” ligger i acceptansen av ödet, likt McGowans identifikation med icke-tillhörighetens primat, men jag förstår denna depressiva identifikation som snarare en acceptans för att fortsätta begära ”tillhörighet” genom ett slags medvetet ”självbedrägeri”. Lösningen kan inte vara att *identifiera sig* med den grundläggande alienationen, men att ta med den i beräkning. Med Žižeks ord är alienation vad alkohol är för Homer Simpson: ”orsaken och lösningen på livets alla bekymmer!”¹⁰¹

97. Žižek 2020, s. 166, 170, översättning Lars Nylander.

98. Žižek 1999, s. 391.

99. Eller ett landskap, för den delen.

100. Klein 2000.

101. Žižek 2016, s. 75.

I en artikel om fascistisk propaganda förklarar Adorno: "Ledarbilden tillfredsställer följarens dubbla önskan att underkasta sig en auktoritet och att själv vara denna auktoritet."¹⁰² Om vi förstår "bild" här som "fetisch", och öppnar upp för möjligheten att abstrahera denna fetisch till att även gälla en svårgripbar idévärld, vore det då så fel att skönja en sådan "dubbel önskan" som universell för det mänskliga villkoret? En antifascistisk position eller ideologi borde också behöva appellera till längtan efter Njutning och undanflykten från ångesten genom att finna en "auktoritet" i en idé som man identifierar sig med. En sådan auktoritet kan man också simultant underkasta sig och bli en företrädare för. Vad som till syvende och sist avgör vad som sker i verkligheten är upp till hur sakförhållandena och villkoren ser ut för den specifika tid och plats man finner sig i. Detta kan inte psykoanalysen ensam hjälpa oss med.

Överbestämning på plats

I denna artikel har jag försökt skissera en teori för att studera "hur objektiva ekonomiska lagar fungerar genom [individens] omedvetna sammansättning". Med Marx identifierbara lagbundenheter fungerar dessa lagar som tendenser. "Individens omedvetna sammansättning" förstås genom en lacanian-žizekiansk teori om det socialt omedvetna hopgyttrad med Adornos antagonistiska totalitet. Subjektets relation till totaliteten förmedlas genom "ideologins domän" som tillhandahåller identifikationer åt subjektet för att borttränga dess egen omöjlighet – vars symptom är ångest. Subjektets positionens synkronisering med de "ekonomiska lagarna" genom det omedvetna förmedlas som begär efter Njutning via identifikation med ideologi. Slutsatsen blir att objektiva ekonomiska lagar fungerar genom individens omedvetna sammansättning som en lag om Njutning vilken förmedlas genom ideologi.

Denna lagbundenhet kontextualiseras och begripliggörs efter den historisk-geografiskt specifika situation i vilket subjektet i fråga befinner sig. Denna situations förankring i subjektets psykiska verklighet är betydligt mindre bestämd av en empirisk linjär personlighetsutveckling genom primärrelationer av föräldrar och uppväxtförhållanden än vad de orto-

102. Adorno 1987, s. 127.

doxa psykoanalytikerna och freudomarxisterna ville göra gällande. Den sociala verkligheten som individen upplever genom sin omvärldsorientering (via medier, konsumtion och kultur) är en del av det omedvetna, och den psykiska föreställnings- och inlevelseförmågan är så primär att den är, när det kommer till att förstå subjekts libidinösa investering i ideologins domän, relativt autonom från den enskilda barndomen och den materiella situationen. Likväl är den psykiska instansen förankrad i ett visst konstitutivt symptom som står sig relationellt gentemot omvärldens förändring. Tendensen till det kollektiva, globala frammanandet av ”den auktoritära personligheten” kan härledas till kapitalismens globala recession, som tar sig uttryck i en dominerande politisk-ekonomisk tendens till gränsupprättelser och utestängningar i politisk, ekonomisk, social och kulturell bemärkelse. Konsumtionssamhällets annekterande av ett libidinöst beroende av att söka Njutning kan förklara hur även tillgången till Njutning kollektivt kan upplevas som i recession, varför incitament att finna syndabocker och säkra sin egen personlighet förstärks.¹⁰³ Samtidigt är dessa tendenser inte tvingande utan samsas med mottendenser. Detta uttrycks genom individuell, ideologisk och platsmässig variation. Utan ett *särskiljande* skulle inga identiteter eller variationer vara möjliga.

Vad som återstår är en realpolitisk länk för att placera den auktoritära personlighetens sfär i det tidsrumsligt partikulära samhället och dess omedvetna relationer, för att kunna *konkretisera* själva maktrelationerna, styrkeförhållandena, konfliktlinjerna och strategierna i den klasskamp fascismen alltid uttrycker. Det behövs alltså ett hänsynstagande till ojämn geografisk utveckling för att inte bara förstå varför vissa samhällsformationer tar sig mer fascistiska uttryck än andra och vad det finns för libidinösa förutsättningar på plats för att motarbeta detta. I dagens globaliserade samhälle handlar det också om att utröna hur olika platser relation till andra platser påverkar varandra när det gäller just fascismens ojämna spridning. Detta blir extra påtagligt i hur dagens fascistiska propaganda närmast uteslutande sprids internationellt genom internet. Internetforum bör därför också förstås som tidsrumsliga enheter i sin egen rätt.

103. För en intressant historisk redogörelse för hur nyliberalismen som politiskt projekt handlar om att övertala ”massorna” att sänka sin förväntan på offentligt tillhandahållet ”njutande” (i mer vardaglig bemärkelse), se Bartel 2022.

Ett lämpligt tillvägagångssätt för att applicera denna teori är att göra hegemonianalys av tidsrumsligheter – utifrån en althusseriansk tradition. Althusser inspirerades av Antonio Gramscis analys av hur fascismen kom till makten i Italien genom att etablera en kulturell hegemoni som stöddes av motstridiga klassintressen och ideologier.¹⁰⁴ Enligt Althusser måste kapitalismen förstås som en formation av kontradiktioner vilken bygger upp en motsägelsefull helhet som reflekteras i helhetens olika delar.¹⁰⁵ Detta är onekligen väldigt likt Adornos beskrivning i ”Remarks” av kapitalismens inneboende rationella irrationalitet. Samtidigt inkorporerade Althusser ett begrepp från Freuds drömtydning, ”överbestämning” (*surdétermination, Überdeterminierung*). Detta begrepp inbegriper samma orsakssamband och tidslighet som Freuds och Žižeks traumabegrepp, beskrivet ovan, fast hos Althusser placerat på en samhällslevelle nivå. Hans paradexempel är hur den ryska oktoberrevolutionen kan förstås som en överbestämning av mångahanda motstridiga processer som utspelades på flera skalnivåer och i olika dimensioner – en händelse som var en *förskjutning* av dessa processer till en bestämd plats vid en bestämd tidpunkt. I samma anda förklarade Nicos Poulantzas fascismens maktövertagande i Tyskland och Italien.¹⁰⁶ I sin tur inspirerades Stuart Hall med kollegor att göra en sådan analys av hur Margaret Thatcher och hennes auktoritära populism vann den brittiska majoritetens hjärtan.¹⁰⁷ Nyligen utkom också en studie om hur alliansen mellan Silicon Valley och Wall Street skapade en hegemoni i USA och Storbritannien som krattade manegen för trumpismen och brexit.¹⁰⁸ Självt har jag i ett annat sammanhang försökt mig på ett liknande företag för Sveriges 2010-tal med ”tiggerifrågan” som symptom och med en žižekiansk ansats, för att få fram denna underskattade dimension av Njutning i tendensen till frambesvärjelse av auktoritära personligheter.¹⁰⁹

104. Gramsci 1992.

105. Althusser 1968.

106. Poulantzas 1973.

107. Hall et al. 2013.

108. Gilbert & Williams 2022.

109. Hansson 2023.

Referenser

- Adorno, Theodor W. (1969) "Scientific experiences of a European scholar in America", i Donald Fleming & Bernard Bailyn (red.), *The Intellectual Migration: Europe and America, 1930–1960*. The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge.
- Adorno, Theodor W. (1975) "Zum Verhältnis von Soziologie und Psychologie", i *Gesellschaftstheorie und Kulturkritik*. Suhrkamp: Frankfurt.
- Adorno, Theodor W. (1987) "Freudian theory and the pattern of fascist propaganda", i Andrew Arato & Eike Gebhardt (red.), *The Essential Frankfurt School Reader*. Continuum Books: New York.
- Adorno, Theodor W. (2019a) "Remarks on *The Authoritarian Personality*", i Theodor W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson & R. Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality*. Verso: London.
- Adorno, Theodor W. (2019b) *Negativ dialektik*. Glänta Produktion: Göteborg.
- Adorno, Theodor W. (2022) "Contribution to the theory of ideology", *Selva*, nr 4. <https://selvajournal.org/article/contribution-to-the-theory-of-ideology/> (9 november 2023)
- Althusser, Louis (1968) "Motsättning och överbestämning (Skiss för kommande forskning)", i *För Marx*. Cavefors: Staffanstorps.
- Althusser, Louis (2014) *On the Reproduction of Capitalism*. Verso: London.
- Arendt, Hannah (2013) *Den banala ondskan: Eichmann i Jerusalem*. Daidalos: Göteborg.
- Axelsson, Sofie (2022) "Miljontals skattekronor går till ovetenskapliga personlighetstest", *Dagens ETC*, 6 december. <https://www.etc.se/inrikes/miljontals-skattekronor-gaar-till-ovetenskapliga-personlighetstest> (15 september 2023)
- Bartel, Fritz (2022) *The Triumph of Broken Promises: The End of the Cold War and the Rise of Neoliberalism*. Harvard University Press: Cambridge.
- Benanav, Aaron (2020) *Automation and the Future of Work*. Verso: London.
- Benjamin, Walter (2014) *Bild och dialektik*. Daidalos: Göteborg.
- Bhattacharyya, Gargi (2018) *Rethinking Racial Capitalism: Questions of Reproduction and Survival*. Rowman & Littlefield: Lanham.
- Butler, Judith (2007) *Genustrubbel*. Daidalos: Göteborg.
- Christophers, Brett (2020) *Rentier Capitalism: Who Owns the Economy, and Who Pays for It?* Verso: London.
- Durkheim, Émile (1982) *The Rules of Sociological Method*. The Free Press: New York.
- Evans, Dylan (1996) "Structure", i *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. Routledge: London.
- Fanon, Frantz (1997) *Svart hud, vita masker*. Daidalos: Göteborg.
- Foucault, Michel (2008) *Diskursernas kamp*. Brutus Östlings bokförlag: Stehag.
- Freud, Sigmund (2000) *Fallstudier*. Natur och kultur: Stockholm.
- Freud, Sigmund (2008) "Bortom lustprincipen", i *Metapsykologi: Samlade skrifter 9*. Natur och kultur: Stockholm.
- Freud, Sigmund (2011a) "Totem och tabu", i *Samhälle och religion: Samlade skrifter 10*. Natur och kultur: Stockholm.

- Freud, Sigmund (2011b) "Vi vantrivs i kulturen", i *Sambälle och religion: Samlade skrifter 10*. Natur och kultur: Stockholm.
- Gilbert, Jeremy & Alex Williams (2022) *Hegemony Now: How Big Tech and Wall Street Won the World (and How We Win It Back)*. Verso: London.
- Gramsci, Antonio (1992) *Selections from the Prison Notebooks*. International: New York.
- Hall, Stuart, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke & Brian Roberts (2013) *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. Bloomsbury Publishing: London.
- Hansson, Erik (2023) *The Begging Question: Sweden's Social Responses to the Roma Destitute*. University of Nebraska Press: Lincoln.
- Harootunian, Harry (2015) *Marx after Marx: History and Time in the Expansion of Capitalism*. Columbia University Press: New York.
- Harvey, David (2003) *The New Imperialism*. Oxford University Press: Oxford.
- Holgersen, Ståle (2022) *Krisernas tid: Ekologi och ekonomi under kapitalismen*. Daidalos: Göteborg.
- Horkheimer, Max & Theodor W. Adorno (2012) *Upplysningens dialektik: Filosofiska fragment*. Tredje upplagan. Daidalos: Göteborg.
- Jameson, Fredric (1977) "Imaginary and symbolic in Lacan: Marxism, psychoanalytic criticism, and the problem of the subject", *Yale French Studies*, 55–56. <https://doi.org/10.2307/2930443>
- Jameson, Fredric (2009) *Valences of the Dialectic*. Verso: London.
- Jameson, Fredric (2016) "An American Utopia", i Slavoj Žižek (red.), *An American Utopia: Dual Power and the Universal Army*. Verso: London.
- Kesel, Marc de (2009) *Eros and Ethics: Reading Jacques Lacan's Seminar VII*. SUNY Press: Albany.
- Klein, Melanie (2000) *Kärlek, skuld och gottgörelse*. Natur och kultur: Stockholm.
- Kojève, Alexandre (2012) "Sammanfattande kommentar till de sex första kapitlen av *Andens fenomenologi*", i Anders Burman & Anders Bartonek (red.), *Att läsa Hegel*. Tankekraft förlag: Hägersten.
- Kristeva, Julia (1992) *Fasans makt: En essä om abjektionen*. Daidalos: Göteborg.
- Lacan, Jacques (1988) *The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954–1955: The Seminar of Jacques Lacan, Book II*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Lacan, Jacques (1989) *Écrits: Spiegelstadiet och andra skrifter*. Natur och kultur: Stockholm.
- Lacan, Jacques (2000) *Psykoanalysens etik: Sjunde seminariet 1959–1960; Kant med Sade*. Natur och kultur: Stockholm.
- Lacan, Jacques (2006) "Variations on the standard treatment", i *Écrits: The First Complete Edition in English*. W.W. Norton & Company: New York.
- Lacan, Jacques (2021) *The Object Relation: The Seminar of Jacques Lacan, Book IV*. Polity Press: Cambridge.
- Lukács, György (1968) *Historia och klassmedvetande: Studier i marxistisk dialektik*. Bo Cavefors bokförlag: Stockholm.
- Luxemburg, Rosa (2015) *The Accumulation of Capital*. Routledge: Abingdon.
- Mandel, Ernest (1982) *Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen*. Röda Bokförlaget: Göteborg.

- Marx, Karl (1978) *Kapitalet: Tredje boken*. Bo Caverfors bokförlag/Clarté: Lund.
- Marx, Karl (2018) "Förord till första upplagan", i *Kapitalet: Första boken*. Arkiv förlag: Lund.
- McGowan, Todd (2015) "Symptom", i Rex Butler (red.), *The Žižek Dictionary*. Routledge: London.
- McGowan, Todd (2022) *Enjoyment: Left and Right*. Sublation Media: Portland.
- Mitchell, Don (2020) *Mean Streets: Homelessness, Public Space, and the Limits of Capital*. University of Georgia Press: Athens.
- Nairn, Tom (1975) "The modern Janus", *New Left Review*, 94.
- Nasser, Mervat (1995) "The rise and fall of anti-psychiatry", *Psychiatric Bulletin*, 19:12. <https://doi.org/10.1192/pb.19.12.743>
- Polanyi, Karl (2012) *Den stora omdaningen: Marknadsekonomins uppgång och fall*. Arkiv förlag: Lund.
- Poulantzas, Nicos (1973) *Fascism och diktatur*. Coeckelberghs: Stockholm.
- Reeder, Jürgen (1990) *Begär och etik: Om kön och kärlek i den fallocentriska ordningen*. Symposium: Stehag.
- Riley, Dylan (2019) "Introduction to the second edition", i *The Civic Foundations of Fascism in Europe*. E-bok. Verso: London.
- Smith, Neil (2008) *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. The University of Georgia Press: Athens.
- Streeck, Wolfgang (2014) *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. Verso: London.
- TT Nyhetsbyrån (2017) "Svenskt Näringslivs ordf: Vad fan får jag?", *Aftonbladet*, 5 november 2017 (uppdaterad 14 juli 2019). <https://www.aftonbladet.se/nyheter/alkqz5k/svenskt-naringslivs-ordf-vad-fan-far-jag> (15 september 2023)
- Wang, Yong (2015) "Stalinism/Fascism", i Rex Butler (red.), *The Žižek Dictionary*. Routledge: London.
- Weber, Max (1991) "Vetenskap och politik", i Max Weber, Émile Durkheim & Auguste Comte, *Tre klassiska texter*. Korpen: Göteborg.
- Ziege, Eva-Maria (2019) "Einleitung der Herausgeberin", i Theodor W. Adorno, *Bemerkungen zu "The Authoritarian Personality" und weitere Texte*. Suhrkamp Verlag: Frankfurt am Main.
- Žižek, Slavoj (1996) *Njutandets förvandlingar: Sex essäer om kvinnan, kulturen och makten*. Natur och kultur: Stockholm.
- Žižek, Slavoj (1997) *The Plague of Fantasies*. Verso: London.
- Žižek, Slavoj (1998) *Tarrying with the Negative: Kant, Hegel, and the Critique of Ideology*. Duke University Press: Durham.
- Žižek, Slavoj (1999) *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. Verso: London.
- Žižek, Slavoj (2000) "Class struggle or postmodernism? Yes, please!", i Judith Butler, Ernesto Laclau & Slavoj Žižek (red.), *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left*. Verso: London.
- Žižek, Slavoj (2008) *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor*. Verso: London.

Žižek, Slavoj (2016) *Against the Double Blackmail: Refugees, Terror and Other Troubles with the Neighbours*. Penguin: London.

Žižek, Slavoj (2017) *Incontinence of the Void: Economico-Philosophical Spandrels*. MIT Press: Cambridge.

Žižek, Slavoj (2020) *Ideologins sublima objekt*. Eskaton: Malmö.

Žižek, Slavoj (2022) *Surplus-enjoyment: A Guide for the Non-perplexed*. Bloomsbury Publishing: London.

3 böcker av György (Georg) Lukács

Förnuftets banemän

Från Nietzsche till Hitler

(Arkiv förlag 1985, 319 sidor)

Lukács omskrivna och omstridda frontalangrepp på den tyska filosofiska reaktionen och irrationalismen från 1954, *Zerstörung der Vernunft*, är fortfarande fascinerande läsning.

Realismens seger

Litteraturkritiska essäer

(Arkiv förlag 1983, 306 sidor)

I denna volym återfinns Lukács viktigaste litteraturkritiska uppsatser från 1930-talet. Här lanserar och utvecklar han sin berömda teori om "realismens seger" (*Sieg des Realismus*).

Historia och klassmedvetande

Studier i marxistisk dialektik

(Cavefors 1971, i distribution från Arkiv/A-Z 1984, 484 sidor)

Lukács säregna och mest berömda arbete från 1923, essäsamlingen *Geschichte und Klassenbewusstsein* finns fortfarande att köpa på svenska.

Arkiv förlags
Moderna klassiker

Michel Foucault, *Vansinnets historia under den klassiska epoken*
Claude Lévi-Strauss, *Det vilda tänkandet*
Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet*
Theodor W Adorno, *Minima Moralia*
Michel Foucault, *Övervakning och straff*
C Wright Mills, *Den sociologiska visionen*
Karl Polanyi, *Den stora omdaning*
Per Nyström, *Historia och biografi. Essäer och artiklar 1933–1989*
Robert Brenner, *Klasstrider och ekonomisk utveckling under feodalismen*
Norbert Elias & John L Scotson, *Etablerade och outsiders*
David Riesman, *Den ensamma massan*
Claude Lévi-Strauss, *Spillror av paradiset*
Raymond Williams, *Tv. Teknik och kulturell form*
Michel Foucault, *Vetandets arkeologi*
Eric J Hobsbawm, *Massproducerade traditioner*
Perry Anderson, *Övergångar från antiken till feodalismen*
Roland Barthes, *Mytologier*
Pierre Bourdieu & Jean-Claude Passeron, *Reproduktionen*
Albert O Hirschman, *Sorti eller protest. En fråga om lojaliteter*
Elinor Ostrom, *Allmänningen som samhällsinstitution*
Marshall Berman, *Allt som är fast förflyktigas*
Marie Jahoda m.fl., *De arbetslösa i Marienthal*
Ferdinand de Saussure, *Kurs i allmän lingvistik*
Johan Asplund, *Människan som samhällsvarelse*

»Läs mer om böckerna på www.arkivmodernaklassiker.se«